

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «**РУХ ОПОРУ В УКРАЇНІ У 1941-1944 РР. ЯК**

ІСТОРИОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА»

Виконала: студентка IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Хараман Діана Віталіївна

Керівник: к.і.н., доц.

Журавльов Денис Володимирович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ, ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ	21
1.1. Характерні особливості радянської історіографії.....	21
1.2. Проблемно-історичні дослідження радянського періоду.....	28
Висновки до Розділу 1.....	40
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНЕ ІСТОРИОПИСАННЯ РУХУ ОПОРУ В УКРАЇНІ.....	42
2.1. Локально-історичні праці з історії руху Опору	42
2.2. Радянський рух Опору в працях сучасних дослідників	47
2.3. Історіографія українського руху Опору.....	53
2.4. Проблема кількісних показників ефективності руху Опору	65
Висновки до Розділу 2.....	73
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	79

ВСТУП

Рух Опору в Україні 1941-1944 років став важливою сторінкою в історії боротьби українського народу за незалежність під час Другої світової війни. Після втрати Карпатської України Організація українських націоналістів (ОУН) на чолі з бандерівським крилом (ОУН-Б) зробила спробу відновлення державності, проголосивши Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 року у Львові. Однак, цю ініціативу було жорстко придушено окупаційною владою нацистів, яка заарештувала лідерів руху, зокрема Степана Бандеру та Ярослава Стецька. Це спричинило розгортання активного підпільного руху, метою якого було захист інтересів українського народу в умовах окупації.

Україна була поділена на різні окупаційні зони з різною мірою жорстокості режиму, що визначило специфіку діяльності українських партизанських формувань. Природні умови та особливості рельєфу країни, зокрема лісисті території Волині й Полісся, сприяли розгортанню опору. Тут виникли перші загони українського спротиву, серед яких була Українська Повстанська Армія — Поліська Січ, створена Тарасом Боровцем для боротьби з радянською владою, а згодом і проти нацистської окупації.

Активна діяльність ОУН та інших збройних формувань українського підпілля заклала підвалини для майбутніх рухів національного визволення, ставши прикладом незламності і прагнення українців до свободи навіть у найбільш несприятливих умовах.

Актуальність дослідження зумовлена кількома вагомими факторами, як науковими, так і суспільно-політичними. Тема Руху Опору в Україні в період Другої світової війни є важливим аспектом національної історії, що вплинув на формування української національної ідентичності та політичної свідомості. Рух Опору в Україні охоплював широкий спектр суспільних і військових дій, спрямованих на боротьбу з нацистською окупацією та захист національних інтересів. Аналіз історіографічних підходів до цього явища

дозволяє оцінити, як змінювалося його сприйняття в різних періодах історії, що дає глибше розуміння суспільних трансформацій та розвитку історичної науки в Україні.

Актуальність цієї теми обумовлена необхідністю критичного переосмислення спадщини радянської історіографії, яка часто спотворювала або ігнорувала український Рух Опору, зокрема, роль Української повстанської армії (УПА) та інших національних сил. Науковий аналіз історіографії Руху Опору дозволяє створити об'єктивнішу картину цього періоду, долаючи стереотипи та пропагандистські наративи, що склалися в радянський час.

Разом із тим значення теми зростає на тлі сучасних подій, коли питання національної незалежності, ідентичності та самооборони України набувають нового значення в умовах військових загроз і актуалізують досвід попередніх поколінь у боротьбі за свободу. Це дослідження сприятиме збереженню національної пам'яті, зміцненню патріотизму та розумінню історичних коренів опору окупантам.

Отже, дослідження історіографії Руху Опору в Україні у 1941–1944 рр. має як наукову, так і суспільну значущість, допомагаючи не лише відновити історичну правду, але й сприяти глибшому осмисленню ролі України в глобальній історії та посиленню національної свідомості в сучасних умовах.

Дослідники визнають, що дії радянських партизанів мали також негативні сторони, як-от: мародерство та позасудові розправи над місцевим населенням, про що донедавна майже не згадувалося. У той самий час український самостійницький рух у радянську епоху жорстко демонізувався. Після 1991 року інтерес до цієї теми зріс, і з'явилися спроби героїзувати ОУН і УПА, оминаючи їхні спірні моменти. Це стало можливим через брак неупереджених досліджень, які б об'єктивно оцінювали їхню діяльність за різних історичних обставин.

Сьогодні накопичено значну кількість джерел і літератури з історії антифашистського руху Опору в Україні. Це підкреслює необхідність

комплексного історіографічного аналізу, визначення основних і другорядних напрямів наукових пошуків, виявлення концептуальних прогалів та вдосконалення термінології.

Попри значну кількість праць, присвячених Другій світовій війні, її історія й досі залишається темою для подальших досліджень, що має значний потенціал для нових відкриттів.

У радянську добу певні аспекти війни зазнавали глибокого аналізу, тоді як інші залишалися під забороною. Найбільше науковому відтворенню подій перешкоджала їх ідеологізація. Радянський Союз створив міф про «Велику Вітчизняну війну», що замінив міф про Жовтневу революцію, і став ключовим елементом у формуванні ідентичності громадян та колективної пам'яті. Україна, успадкувавши цей підхід, зіткнулася з викликами, які через політичні та виборчі технології призвели до «Майданів» та війни на Сході. Це підкреслює важливість об'єктивних наукових досліджень, вільних від політичних упереджень, задля створення нової історичної пам'яті.

Концепція «всенародної боротьби в тилу ворога» була основою радянського уявлення про війну, де підкупаційне суспільство трактувалося як єдине ціле, лояльне до радянської системи. Заходи, такі як запровадження Дня партизанської слави, мали на меті закріпити цей образ у свідомості. Проте останні дослідження поступово руйнують ідеалізовану модель, наближаючи її до наукового дискурсу. Водночас з'явилася тенденція повністю дискредитувати радянський рух Опору, називаючи його «більшовицькими диверсантами», що також є перебільшенням. Насправді радянський партизанський рух був багатограним і суперечливим явищем, не підвладним простому ідеологічному поясненню.

Об'єктом дослідження є Рух Опору в Україні в роки Другої світової війни (1941–1944 рр.), а саме діяльність українських націоналістичних формувань, радянських партизанських загонів, а також інших антифашистських та антиокупаційних рухів, що діяли на території України.

Предметом дослідження є історіографічні підходи до вивчення Руху Опору в Україні, зокрема аналіз ідеологічних, політичних та соціальних аспектів висвітлення цієї теми в науковій літературі різних періодів.

Хронологічні межі опрацьованих історіографічних праць у даному дослідженні охоплюють період від 1946 до 2022 року. Нижня межа визначається появою однієї з перших радянських історіографічних оцінок руху Опору, представленої у публікації Л. Новиченка (1946), яка заклала основу критичного осмислення підпільної боротьби через аналіз художніх і мемуарних джерел. Верхню межу становлять новітні публікації українських науковців, зокрема збірник «Рух опору і націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму в період окупації 1941–1944 рр.» (2022), що репрезентує сучасні підходи до переосмислення теми у контексті національної історичної пам'яті. Такий часовий діапазон дозволяє простежити трансформацію дослідницьких парадигм від жорстко ідеологізованої радянської моделі до сучасної постколоніальної, яка орієнтується на плюралізм джерел, міждисциплінарність і контекстуалізацію національного досвіду.

Територіальні межі дослідження охоплюють усю територію сучасної України, яка в період 1941–1944 рр. перебувала під контролем Третього Райху, Румунії та угорських окупаційних адміністрацій. Йдеться як про регіони, що входили до складу Рейхскомісаріату «Україна», зокрема Київщину, Полтавщину, Чернігівщину, Дніпропетровщину, так і території Генеральної округи «Галичина» (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області), дистрикту «Генерал-губернаторство», Трансністрії (Одеська, частини Миколаївської і Вінницької областей), а також Закарпаття й Північну Буковину. Особлива увага приділяється регіонам, де рух Опору виявився наймасовішим і найбільш організованим: Волині, Поліссю, північним районам Київщини, Галичині, Буковині, а також степовому Півдню України, зокрема Херсонщині, Запоріжжю, Донеччині та Криму, де діяльність підпільників і партизанів мала специфічні риси в умовах ландшафтної, етнічної й політичної специфіки.

Мета дослідження - проаналізувати історіографічні підходи до вивчення Руху Опору в Україні в 1941–1944 рр., виявити основні тенденції та особливості його інтерпретації в науковій літературі, а також визначити значення цього періоду для сучасного розуміння національно-визвольних змагань українського народу.

Завдання дослідження:

1) охарактеризувати основні етапи формування історіографії Руху Опору в Україні у 1941–1944 рр. та її еволюцію в різні періоди;

2) визначити ключові ідеологічні та політичні фактори, які впливали на інтерпретацію Руху Опору в радянській, пострадянській та сучасній українській історіографії;

3) проаналізувати погляди різних історіографічних шкіл на діяльність українських націоналістичних організацій (ОУН, УПА) та радянських партизанських загонів в українському русі опору;

4) виявити вплив ідеологічних упереджень та політичної кон'юнктури на трактування історії Руху Опору в Україні;

5) дослідити внесок українського Руху Опору 1941–1944 рр. в контексті загальноєвропейського антифашистського руху та визначити його значення для сучасного українського суспільства;

6) узагальнити основні напрями сучасних досліджень з цієї теми та окреслити перспективи для подальших наукових розвідок.

Специфіка об'єкта, мета роботи зумовили використання певних **методів та прийомів дослідження**: *історико-генетичний метод* (вивчення розвитку ідеї Руху Опору, його етапів і форм, дає можливість відстежити зміну поглядів та ідеологій, що сприяли формуванню конкретних організацій та стратегій боротьби, а також еволюцію їх методів; *аналіз первинних джерел* (документальних джерел: архівних матеріалів, спогадів учасників подій, газетних статей того часу, звітів та офіційних документів, що дозволяє глибше проникнути в реалії того періоду та зрозуміти різноманітні точки зору на події); *історико-порівняльний метод* (застосовується для порівняння

різних інтерпретацій Руху Опору в історіографії, що дозволяє виявити зміни в оцінці цього явища в залежності від політичної ситуації, наукових підходів та ідеологічних впливів); *критика джерел* (джерелознавча критика (оцінка автентичності, походження, контексту) та *контекстуальна критика* (вивчення джерела в конкретному історичному контексті); *метод тематичного аналізу* (метод дозволяє виділяти основні теми та питання, що піднімалися в наукових працях про Рух Опору, а також оцінити, як наукові підходи до цих тем змінювалися в часі); *метод реконструкції* (реконструкції образу Руху Опору в Україні через аналіз сучасних наукових трактувань, зокрема аналізу наукових робіт, що висвітлюють різні аспекти опору українців під час Другої світової війни).

Ці методи дозволяють комплексно вивчити історіографічну проблематику Руху Опору в Україні, виявити основні етапи його осмислення та значення в історії, а також зрозуміти, як оцінка цих подій змінювалася в залежності від політичних та ідеологічних факторів.

Враховуючи історичний характер дослідження, методологічний підхід має ґрунтуватися на таких основах. **Методологія дослідження:**

- *історичний підхід* - дослідження базується на історичному підході, що дозволяє розглядати Рух Опору в Україні як комплексну та багатогранну соціально-політичну та військову подію в контексті Другої світової війни. Важливо врахувати зміну політичних обставин, підходів до боротьби, динаміку конфліктів і вплив зовнішніх факторів;

- *історіографічний підхід* - оскільки тема дослідження стосується аналізу історіографії, основним методологічним принципом є історіографічний підхід. Це передбачає вивчення різних інтерпретацій історичних фактів та етапів розвитку наукових уявлень про Рух Опору в Україні. Дослідження зосереджене на аналізі змін в оцінці руху опору в різних історичних контекстах — від радянської історіографії до сучасних наукових підходів;

- *системний підхід* - для аналізу Руху Опору в Україні необхідно враховувати вплив різних соціальних, політичних, економічних та культурних факторів, які формували цей рух на різних етапах. Системний підхід дозволяє інтегрувати множину аспектів (соціальних, політичних, воєнних) для комплексного дослідження;

- *порівняльний метод* - важливо порівняти український рух опору з аналогічними рухами в інших країнах Європи, щоб виявити спільні тенденції, а також специфічні риси української боротьби з нацистами. Це дозволяє краще зрозуміти історичний контекст та винятковість ситуації в Україні.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у проведенні на базі джерел комплексного дослідження основних історіографічних підходів до вивчення Руху Опору в Україні 1941–1944 рр. в різні історичні періоди (радянський, пострадянський та сучасний); виявлено та описано вплив ідеологічних і політичних чинників на формування та еволюцію історичних поглядів щодо українського Руху Опору, зокрема діяльності ОУН і УПА, радянських партизанів та інших антиокупаційних організацій.

Історіографія дослідження. Дослідження історії руху Опору в Україні 1941–1944 рр. базується на широкому колі джерел, які можна класифікувати за семи основними групами. Такий поділ дозволяє систематизувати науковий доробок і краще зрозуміти еволюцію поглядів та підходів у вивченні цієї проблематики.

1. Документальні джерела

До цієї групи належать офіційні документи, партійні матеріали, радянські офіційні видання, звіти та збірники, які слугували основою для формування історичної концепції радянського партизанського руху та підпільної боротьби в Україні під час Другої світової війни. Ці джерела часто вирізняються ідеологічною заангажованістю, але водночас залишаються важливим матеріалом для реконструкції подій та розуміння офіційної радянської позиції.

Значна увага в історіографії приділяється тритомному виданню «Украинская ССР в Великой Отечественной войне», яке, як зазначає П. Автономов¹, є базовим джерелом при аналізі дій партизанів і взаємодії з регулярними частинами Червоної армії в Придніпров'ї (Автономов П.Ф., 1967). Попри очевидну ідеологічну тенденційність, воно містить значний масив фактичного матеріалу.

У роботах І. Слинька (зокрема у статті «Джерела сили партизанського руху», 1962)² та В. Мазила (1962)³ широко використовуються документи партійних органів і директиви ЦК КП(б)У щодо організації підпілля та формування загонів. Тут аналізується роль М. Хрущова як координатора підпільної діяльності на початку війни, а також наголошується на підтримці з боку тилкових структур.

Цінний внесок у документальну базу становлять офіційні збірники, зокрема:

- «Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945» у 6 т. (Москва, 1960–1965)⁴ – фундаментальна праця, яка має виразний пропагандистський характер, але водночас є зведенням ключових даних про радянське бачення ходу війни;

- «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів» (Київ, 1963)⁵ – представляє значний корпус офіційних джерел про умови окупації, характер репресій, організацію Опору;

¹ Автономов П. Ф. Взаємодія партизанів з десантними і передовими частинами Радянської Армії в середньому Придніпров'ї / П. Ф. Автономов // Укр. іст. журн. – 1967. – № 5. – С. 77–86.

² Слинько І. І. Бойовий партизанський рейд під Київ (1943 р.) / І. І. Слинько // Укр. іст. журн. – 1958. – № 4. – С. 52–63.

³ Мазило В. М. Боротьба Комуністичної партії України за створення партизанських загонів і підпілля на початку війни / В. М. Мазило // Укр. іст. журн. – 1962. – № 3. – С. 32–39

⁴ 19. Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945. – У 6 т. – Москва: Воєнвидав, – 1960–1965.

⁵ 56. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / [упоряд. Л.І. Бутич (кер.) та ін. ; Ін-т іст. партії ЦК КПУ; Архівне управління при Раді Міністрів УРСР]. – К.: Держполітвидав, 1963. – 488 с

- «Україна в Другій світовій війні у документах» (Львів, 1997, Т.1)⁶ – збірка архівних матеріалів з німецьких джерел, яка дозволяє осмислити діяльність партизан з погляду супротивника.

Також до документальних джерел належить:

- «Партизанський рух в Україні в роки Великої Вітчизняної війни» (Київ, 1965)⁷ – один з найважливіших радянських оглядів, що систематизує фактичні дані про партизанську боротьбу.

- Федоров О.Ф. «Підпільний обком діє» (1959)⁸ – мемуарно-документальна праця з елементами офіційної пропаганди, проте з цінною хронологічною структурою.

- Клоков В., Кулик І., Слинко І. «Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни» (1957)⁹ – містить систематизовану інформацію, основу на звітах та директивах.

Крім того, «Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників» (1984)¹⁰ та «Нариси історії Львівської обласної партійної організації» (1969)¹¹ слугують джерелами, в яких ідеологічно підкреслюється всенародний характер Опору. У цих виданнях простежується спроба ідеалізувати участь партійних кадрів у русі Опору, вивищуючи роль керівництва у «спонтанному» опорі населення.

Важливою особливістю цих джерел є їхня офіційна санкція, наявність редакційної цензури та зв'язок із загальною політикою пам'яті СРСР. Проте для дослідника вони залишаються незамінними з точки зору реконструкції

⁶ 85. Україна в Другій світовій війні у документах [Текст] : зб. нім. архів. матеріалів / зібрав і впоряд. Володимир Косик ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. - Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. Т. 1 : 1941-1942. - 1997. - 382 с.

⁷ Партизанський рух в Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – Київ: Політвидав України, - 1965.

⁸ Федоров О. Ф. Підпільний обком діє. – Київ: Політвидав, 1959; Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат. – Київ: Політвидав, 1969. 382 с.

⁹ Клоков В. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / В. Клоков, І. Кулик, І. Слинко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 219 с.

¹⁰ Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої вітчизняної війни радянського Союзу. – К.: Наукова Думка, 1984. – 237 с.

¹¹ Нариси історії Львівської обласної партійної організації. Видання друге. – Львів: Каменяр, 1969. – 442 с.

радянської версії історії руху Опору та дозволяють зіставити її з пізнішими альтернативними підходами.

2. Узагальнюючі історичні праці. Ця категорія охоплює роботи, що системно висвітлюють загальну картину радянського руху Опору в Україні в контексті Другої світової війни. Ці праці характеризуються намаганням створити цілісну концепцію подій, поєднуючи різноманітні джерела, методології та наративи.

Однією з ключових є монографія А. Красюка «Страницы героической летописи» (1984)¹², у якій представлено системний виклад радянської історіографічної традиції. Автор узагальнює радянську оцінку партизанського руху, піддає критиці західні трактування подій, звинувачуючи їх у фальсифікації й спробі применшити роль СРСР. Праця акцентує на ідеологічній чистоті радянського руху Опору.

Значне місце серед узагальнюючих праць займає дослідження М. Ковалья «Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах» (1994)¹³, яке демонструє амбіцію осмислити історію України крізь подвійний фокус – української державності та радянської спадщини. Автор підкреслює потребу формування цілісної концепції історії українського народу, однак у викладі зберігаються радянські парадигми інтерпретації.

До цієї групи також належать праці:

- Бабія М. Л. «Партійне керівництво антифашистською боротьбою на Вінниччині» (1964)¹⁴, в якій розглянуто специфіку регіональної організації підпілля. Автор узагальнює значення партійного контролю як системоутворюючого чинника партизанського руху;

- М. Коваль у праці «У горнилі війни» (1970)¹⁵ аналізує співпрацю народів СРСР, розглядаючи Україну як невід'ємну частину союзного Опору.

¹² Красюк А. И. Страницы героической летописи: (Вопросы историографии партизанского движения в годы Великой Отечественной войны) / А. И. Красюк. – Киев–Одесса: Вища школа, 1984. – 159.

¹³ Коваль М. В. Україна Другій Світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення / М. В. Коваль. – К.: Вища школа, 1994. – 58 с.;

¹⁴ Бабій М. Л. Партійне керівництво антифашистською боротьбою на Вінниччині / М. Л. Бабій // Укр. іст. журн. – 1964. – № 3. – С. 41–49.

¹⁵ Коваль М. В. У горнилі війни. Співдружність українського народу з братніми народами СРСР у роки Великої Вітчизняної війни 1941– 1945 рр. / М. В. Коваль. – К.: Наук. думка, 1970. – 155 с.

Хоча праця зберігає радянську термінологію, вона містить узагальнення даних з регіонів;

- В. Клоков, І. Кулик, І. Слинко у книзі «Народна боротьба на Україні...» (1957)¹⁶ представляють загальну модель організації Опору, з виразним наголосом на масовості та керівній ролі Компартії;

Х С. Марушкін у розвідці «Великая Отечественная война в антимарксистской историографии» (1972)¹⁷ робить спробу критичного осмислення альтернативних (передусім західних) концепцій, паралельно репрезентуючи офіційну радянську модель пояснення спротиву.

АН СРСР. История Второй Мировой войны 1939–1945 (1970–1982)¹⁸ – багатотомне видання, що надає синтетичний, офіційний виклад подій, інтегруючи український компонент у загальнорадянський контекст. Праця є класичним прикладом узагальнюючої військово-політичної історіографії.

І. Лисенко в дослідженні «Україна у Другій світовій війні: історія і пам'ять» (2010)¹⁹ поєднує історіографічний і меморіальний аспекти, намагаючись узагальнити досвід війни через призму національної пам'яті.

А. Курносов у статті «Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов» (1965)²⁰ представляє розгорнутий аналіз характеру Опору, його соціальної бази та взаємодії з тилловими структурами. Автор здійснює спробу наукового моделювання спротиву як всенародного явища.

3. Монографічні дослідження. Монографії — це глибокі індивідуальні дослідження, що аналізують окремі аспекти руху Опору. Саме до таких належать праці П. Автономова, який детально висвітлює еволюцію досліджень до 1970-х років, та А. Красюка, що зосереджується на

¹⁶ Клоков В. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / В. Клоков, І. Кулик, І. Слинко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 219 с

¹⁷ Марушкін Б.И. Великая Отечественная война в антимарксистской историографии / Б.И. Марушкін // Критика буржуазной историографии советского общества. – М., 1972. – С. 21-30.

¹⁸ АН СССР. История Второй Мировой войны 1939–1945. – Москва: Воениздат, 1970–1982

¹⁹ Лисенко О. Є. Україна у Другій світовій війні: історія і пам'ять. – Київ: Наук. думка, 2010. URL: resource.history.org.ua.

²⁰ Курносов А. А. Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов: (Историография вопроса) / А. А. Курносов // История и историки. Историография истории СССР. Сб. ст. – М.: Наука, 1965. – С. 169–193.

ідеологічному протистоянні з західною історіографією. Також до цієї групи слід віднести дослідження В. Єгорова²¹, М. Юденкової²², С. Плохого²³, А. Курносова²⁴, які здійснили поглиблений аналіз історіографічних підходів до вивчення Опору.

До цього корпусу слід додати і працю М. А. Слободянюка «Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.)²⁵: історіографія проблеми» (2017), яка представляє системний аналіз наукового доробку щодо теми. Автор детально розглядає джерельну базу, політичні впливи та зміну акцентів у дослідженнях різних періодів. Особливо цінним є розгляд пострадянської історіографії, що дозволяє порівняти еволюцію інтерпретацій із радянською традицією. Монографія Слободянюка вирізняється глибокою критичною рефлексією та чіткою джерелознавчою структурою.

Також варто виокремити дослідження О. Лисенка «Україна у Другій світовій війні: історія і пам'ять» (2010)²⁶, яке, хоча й має узагальнюючий компонент, у своїй основі є монографічним осмисленням формування історичної пам'яті про рух Опору. Автор аналізує не лише події війни, а й спосіб їх меморіалізації, репрезентації в науці, публічному просторі та освіті. Це дозволяє поглянути на проблему не лише з позицій традиційної військово-історичної парадигми, а й крізь призму культурної пам'яті, ідентичності та ідеологічної реконструкції минулого.

4. Довідкова, науково-популярна і навчальна література. Особливу роль у формуванні масового уявлення про події Другої світової війни в Україні відігравали праці, створені у форматі довідкових та навчальних видань.

²¹ Єгоров В. Ф. Про перехід військовослужбовців 1-ї Словацької запасної дивізії на бік одеських партизанів у 1944 р. / В. Ф. Єгоров, П. О. Кундаров // Укр. іст. журн. – 1965. – № 5. – С. 119–12

²² Юденков А. Ф. Против фальсификации буржуазными авторами народной борьбы на оккупированной советской территории / А. Ф. Юденков // Шли на битву Партизаны : сб. мат. научн. конф. – Брянск, 1972. – С. 10–16.

²³ Плохій С. М. Якої історії потребує сучасна Україна / С. М. Плохій // Укр. іст. журн. – 2013. – № 3. – С. 4–12.

²⁴ Курносов А. А. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны в буржуазной историографии / А. А. Курносов, Е. С. Лагутин // История СССР. – 1960. – № 3. – С. 48–59

²⁵ Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми [Текст] : монографія / М. А. Слободянюк; Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпро: Герда, 2017. – 460 с.

²⁶ Лисенко О. Є. Джерела з історії руху Опору в Україні: проблеми репрезентації // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С. 45–58. URL6 resource.history.org.ua.

Одним із таких є «Новий довідник: Історія України» (2005)²⁷, який, попри загальний охоплюючий характер, містить стислу інформацію про радянський рух Опору. Цей довідник зорієнтований на учнівську та студентську аудиторію, тому значну увагу в ньому приділено ключовим датам, персоналіям та подіям, часто без глибокого аналітичного контексту, але з виразною спробою синтезувати академічне знання у доступній формі.

Варто також згадати «Україна партизанська» (2001)²⁸ – науково-довідкове видання, підготовлене колективом авторів під редакцією О. В. Бажана²⁹, А. В. Кентія, В. С. Лозицького. У цій праці міститься структурована інформація про партизанські формування, командний склад, органи керування, зведені дані про чисельність і дії партизанських загонів. Хоча книга має офіційний і дещо уніфікований стиль, вона надає надійний фактографічний матеріал для подальших досліджень і водночас виконує функцію науково-популярного узагальнення для широкої аудиторії.

5. Джерельні публікації. Ця група включає роботи, у яких здійснено фаховий аналіз першоджерел. Показовою є стаття І. Слинька «Джерела сили партизанського руху»³⁰, де автор використовує дані про окупаційний терор, морально-психологічний стан населення, військову підтримку, географічні умови тощо. Аналогічно, у статті В. Мазила³¹ робиться спроба реконструювати процес формування підпілля та партизанських загонів на основі джерельної бази. Ранній огляд Л. Новиченка (1946)³² містить аналіз мемуарної та художньої літератури, що також належить до джерельної категорії.

²⁷ Новий довідник: Історія України. – К.: ТОВ "Казка", 2005. – 736 с.

²⁸ Україна партизанська. Партизанські формування та органи керування ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид / Автор-упорядник: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький, та ін. Редкол.: В.А. Смолей та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.

²⁹ Україна партизанська. Партизанські формування та органи керування ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид / Автор-упорядник: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький, та ін. Редкол.: В.А. Смолей та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.

³⁰ Слинько І. І. Бойовий партизанський рейд під Київ (1943 р.) / І. І. Слинько // Укр. іст. журн. – 1958. – № 4. – С. 52–63.

³¹ Мазило В. М. Боротьба Комуністичної партії України за створення партизанських загонів і підпілля на початку війни / В. М. Мазило // Укр. іст. журн. – 1962. – № 3. – С. 32–39

³² Новиченко Л. «Історичний» маскарад українсько-німецького націоналізму. Про реакційну романтику минулого / К.: Укрполітвидав, 1946. 30 с.

6. Матеріали наукових конференцій. Попри відсутність у тексті прямих згадок про конкретні збірники конференцій, низка публікацій за своїм змістом і структурою має ознаки апробації у науковому середовищі. Зокрема, матеріали А. Кентія, Г. Папакіна та В. Лозицького, представлені у збірнику «Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність» (Київ, 1995)³³, є класичним прикладом конференційного обговорення історії Опору. У своїй спільній праці вони аналізують стратегію двофронтової боротьби ОУН-УПА з опорою на документальні джерела, поєднуючи історіографічний, джерелознавчий і політико-ідеологічний підходи.

До цього розділу також слід віднести виступ А. Ф. Юденкова, опублікований у збірнику «Шли на битву партизаны» (Брянськ, 1972)³⁴, де він виступив із критикою буржуазних інтерпретацій радянського партизанського руху. Така форма викладу, притаманна збірникам наукових конференцій, свідчить про наявність широкої дискусії у межах радянського академічного простору. Крім того, конференційний характер мають і розвідки А. М. Самсонова та А. А. Курносова³⁵, опубліковані у виданнях «Вопросы истории» та «История и историки», що традиційно включали матеріали з обговорень у середовищі істориків СРСР.

7. Критико-бібліографічні публікації. Перші спроби історіографічного аналізу радянських досліджень датуються 1961 роком, коли був здійснений огляд дисертацій на тему Опору. Статті у «Українському історичному журналі» у 1957–1965 рр. містили понад 40 рецензій, які відіграли ключову роль у формуванні офіційної позиції радянської історіографії. Рецензії Л. Новиченка³⁶ на мемуарну та художню літературу є прикладом

³³ Україна в Другій світовій війні у документах [Текст] : зб. нім. архів. матеріалів / зібрав і впоряд. Володимир Косик ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. - Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. Т. 1 : 1941-1942. - 1997. - 382 с

³⁴ Юденков А.Ф. Против фальсификации буржуазными авторами народной борьбы на оккупированной советской территории / А.Ф. Юденков // Шли на битву Партизаны : сб. мат. научн. конф. – Брянск, 1972. – С. 10-16.

³⁵ Курносов А.А. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны в буржуазной историографии / А.А. Курносов, Е.С. Лагутин // История СССР. – 1960. – № 3. – С. 48-59

³⁶ Новиченко Л. «Історичний» маскарад українсько-німецького націоналізму. Про реакційну романтику минулого/ К.: Укрполітвидав, 1946. 30 с.

бібліографічного аналізу. Значний внесок у цю сферу зробили А. Красюк³⁷ і В. Портулацький³⁸, які піддали критиці як радянські, так і західні інтерпретації, окреслюючи характер полеміки як «склочний» і ворожий до інакодумства.

Джерельна база дослідження. Вивчення українського руху Опору в роки Другої світової війни ґрунтується на широкому і різноманітному колі джерел, що дозволяють реконструювати багатогранну картину визвольної боротьби на окупованих територіях. Архівні документи, мемуарна література, періодика, видання спогадів, збірники документів і статистичних зведень охоплюють як радянське, так і націоналістичне підпілля, а також діяльність партизанських загонів.

До першої групи джерел належать документи центральних архівних установ України, передусім Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) і Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ці фонди містять накази, звіти, листування, протоколи, стенограми, статистику про діяльність Українського штабу партизанського руху (УШПР), обласних комітетів КП(б)У, а також матеріали щодо роботи радянського підпілля (ЦДАВО України, ф. 3833; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22; ф. 109).

Надзвичайно цінними є матеріали Галузевого державного архіву Служби безпеки України, де зберігаються документи НКВС, що висвітлюють діяльність розвідгруп, боротьбу з диверсійними силами противника, а також репресії проти учасників стихійних підпільних осередків (див. також спецвипуск журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ»).

Обласні державні архіви, зокрема Одеський та Миколаївський, містять документи про функціонування адміністрації в період румунської окупації в Трансністрії, діяльність органів місцевого самоврядування, боротьбу окупаційних структур із підпіллям та народною самоорганізацією. Велике

³⁷ Красюк А. И. Страницы героической летописи: (Вопросы историографии партизанского движения в годы Великой Отечественной войны) / А. И. Красюк. – Киев–Одесса: Вища школа, 1984. – 159 с.

³⁸ Потульницький В. А. Українська та світова історична наука: Рефлексії на межі століть / В. А. Потульницький // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С. 3–20; № 2. – С. 27–47; № 3. – С. 22–44; № 4. – С. 20–37.

значення мають трофейні документи з румунських архівів, що зберігаються у фондах СБУ.

До другої групи належать джерела особистісного походження – спогади безпосередніх учасників руху Опору. Особливе значення мають мемуари С.А. Ковпака («Від Путивля до Карпат»), О. Федорова («Підпільний обком діє»), П. Вершигори, а також щоденники підпільників – М. Попудренка, С. Руднева та інших. Водночас у мемуарах помітна ідеологічна обробка та тенденційність, особливо в текстах радянського періоду, що потребує обережного критичного аналізу.

Третю групу становлять документальні збірники, що були укладені комісіями з вивчення історії Великої Вітчизняної війни при АН УРСР. У 1960–1970-х роках опубліковано десятки томів підготовлених матеріалів, зокрема збірники «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны» (К., 1985) та «Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні» (1951), які стали основою для публічного дискурсу про війну у радянському ключі. Водночас важливими є і альтернативні джерела української діаспори, як-от серія «Літопис УПА», збірники В. Косика («Україна у II світовій війні в документах»), які містять документи з німецьких архівів.

Сучасний етап дослідження охарактеризувався також активним введенням у науковий обіг джерел націоналістичного спрямування. Це публікації В. Сергійчука, Р. Пирога, В. Гриневича, матеріали з архівів ЦДАВО і ЦДАГО, присвячені діяльності ОУН і УПА..

Комплексне залучення джерел, їх порівняльний аналіз, зіставлення звітів радянських і німецьких командувань, а також мемуарів з офіційною пресою дозволяють формувати об'єктивне уявлення про динаміку, особливості та ефективність українського руху Опору в роки Другої світової війни.

Структура роботи. Виконане дослідження містить вступ, три розділи, висновки, додатки та список використаних джерел з 118 найменування.

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, визначаються об'єкт і предмет дослідження, формулюється мета та завдання роботи, окреслюється наукова новизна, теоретичне і практичне значення, методологічна основа та джерельна база. Визначено також хронологічні рамки дослідження та стисло представлено логіку побудови структури наукового дослідження.

Розділ I «Джерелознавчі, історіографічні та методологічні особливості дослідження» закладає теоретичне та методологічне підґрунтя дослідження. У ньому охарактеризовано джерельну базу, на якій побудоване вивчення руху Опору в Україні у 1941–1944 рр., зокрема архівні документи, мемуарну спадщину, публіцистику, пресу і звітні матеріали партизанських структур. Також подано історіографічний огляд праць радянського періоду, висвітлено тенденції розвитку історичної науки в контексті ідеологічного контролю, політичної заангажованості, а також регіональних особливостей опису спротиву. Значну увагу приділено методологічним засадам та особливостям підходів, які формували образ руху Опору в радянському історіописанні.

У Розділі 2. «Сучасне історіописання руху Опору в Україні» досліджуються трансформації в підходах до висвітлення руху Опору в пострадянський період. Розкривається оновлення джерельної бази, критичний перегляд усталених радянських наративів, посилення інтересу до національного підпілля, збройної боротьби ОУН–УПА та новітніх міждисциплінарних підходів. У фокусі аналізу — праці сучасних українських науковців, порівняння радянських і західних версій історії, а також проблематика точності й достовірності кількісних показників ефективності діяльності формувань спротиву. Особливу увагу приділено співставленню радянських і німецьких джерел, що дозволяє глибше зрозуміти реальні масштаби спротиву.

Розділ 3. «Перспективні напрями досліджень з історії руху Опору» присвячено вивченню нових підходів та малодосліджених аспектів теми. Окреслено перспективні вектори історіографії, пов'язані з вивченням

польського та єврейського спротиву на території України, ролі цивільного населення в неозброєному опорі, а також антропологічних і психологічних вимірів воєнного досвіду. Підкреслено важливість мультидисциплінарних досліджень, залучення мікроісторичного підходу та індивідуального досвіду учасників спротиву, що розширює межі традиційного історичного аналізу та сприяє глибшому розумінню мотивацій, цінностей і практик спротиву в умовах окупації.

У висновку до наукового дослідження на тему «Рух Опору в Україні у 1941–1944 рр. як історіографічна проблема» доцільно узагальнити ключові положення, досягнуті під час аналізу, а також окреслити наукову новизну, практичну значущість і перспективи подальших досліджень.

РОЗДІЛ 1. ДжЕРЕЛОЗНАВЧІ, ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Характерні особливості радянської історіографії.

Упродовж понад чотирьох десятиліть радянська історіографія залишалась жорстко ідеологізованою, підпорядкованою принципам марксистсько-ленінської доктрини, яка у своїх різних модифікаціях — сталінській, хрущовській, брежнєвській — визначала не лише зміст, а й межі допустимого інтерпретування подій Другої світової війни. Концепція «великої перемоги» будувалась на ідеологічно зручних міфах, що часто не відповідали реальному перебігу подій. Вона ґрунтувалась на замовчуванні складних чи суперечливих фактів, однобічному звеличенні ролі комуністичної партії та особисто Сталіна³⁹.

У роки війни головним завданням істориків та публіцистів стало не документування подій, а мобілізація мас через героїзовані образи боротьби. Умови суворої цензури та відсутність відкритого доступу до військових і політичних джерел обмежували можливість створення достовірних наративів. Усі публікації проходили ретельну ідеологічну перевірку, яка не допускала навіть натяків на прорахунки чи провали, зокрема — у сфері військової підготовки або взаємодії з союзниками⁴⁰.

Публікації воєнного часу, особливо в офіційних друкованих виданнях — «Правда», «Известия», «Красная звезда» — закладали основи радянського уявлення про «народну війну». Уже 26 червня 1941 року в газеті «Правда» вийшла стаття О. Корнійчука «Піднявся український народ», яка фактично започаткувала радянське інформування про партизанський рух. У липні 1941

³⁹ Красюк О. Історіографія руху Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) // Мандрівець. – 2012. – №1. – С. 7–9

⁴⁰ Ковальська Л. Проблеми періодизації історіографії радянського руху Опору в Україні (1941–1944 рр.) // Наука. Релігія. Суспільство. – 2011. – №4. – С. 42–45

року повідомлялося про створення сотень партизанських загонів, хоча ці дані ще не мали підтвердження в архівних звітах⁴¹.

Суттєвим елементом міфологізації стали виступи Сталіна, зокрема промова від 3 липня 1941 року, в якій він заявив про значні втрати німецьких військ, попри очевидне стратегічне просування ворога. Уже тоді з'явилися перші приклади розриву між офіційною риторикою і реальною ситуацією на фронтах. Унаслідок цього утвердилась практика формування псевдоісторичних образів подій, що стала основою радянського військового історіописання⁴².

Велика кількість публікацій у центральній пресі (наприклад, Б. Пономарьова, О. Довженка, Т. Строкача, П. Панча) акцентували на героїзмі, але мали узагальнений характер, без конкретизації подій, часу чи масштабів. Їхня головна функція — формування «вірної» політичної позиції, а не дослідження чи документування фактів. Так само поверховими й ідеологізованими залишалися публікації у партійних журналах, де південним регіонам України приділялась мінімальна увага, без вивчення специфіки їхнього воєнного становища⁴³.

Аналіз наукової літератури з теми "Рух Опору в Україні у 1941–1944 рр. як історіографічна проблема" демонструє необхідність систематизації та узагальнення досліджень, оскільки нині існує відчутний дефіцит узгоджених підходів і теоретичних концепцій. Різноманітність історичних розвідок щодо опору в Україні досить велика, але відсутність єдиної концептуальної рамки заважає цілісному сприйняттю цієї проблематики. Багато істориків звертаються до питання потреби у формуванні нової державницької концепції новітньої української історії, яка б враховувала національні інтереси і звільнилася від радянського спадку, що часто впливав на об'єктивність досліджень.

⁴¹ Красюк О. Історіографія руху Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) // Мандрівець. – 2012. – №1. – С. 7–9

⁴² Вронська Т. Наукове дослідження радянського руху Опору в Україні... // Наука. Релігія. Суспільство. – 2011. – №1. – С. 223–225

⁴³ Красюк О. Історіографія руху Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) // Мандрівець. – 2012. – №1. – С. 7–9

Особливий акцент у наукових колах робиться на необхідності розвитку нових термінологічних та методологічних підходів, які б точно відображали суть подій того часу. Так, історик О. Лисенко вказує на важливість уточнення термінологічного апарату та переведення його на сучасну наукову мову, щоб забезпечити автентичність і точність досліджень⁴⁴. Значний внесок у цій сфері зробила робоча група істориків, яка під егідою Урядової комісії опрацювала діяльність ОУН та УПА, сприяючи оновленню поглядів на їхню роль у Рухові Опору.

Історичні дослідження підкреслюють три основні національні ідеї, що проходять через всю історію України, зокрема, прагнення до незалежної державності, соборності та волелюбності. Боротьба за незалежність була виражена через різні форми протистояння: від визвольних повстань до збройного опору під час Другої світової війни. Ця боротьба за самозбереження та створення власної держави є фундаментом державницької концепції і повинна бути головним підходом у сучасній історіографії⁴⁵.

Питання про те, кого можна зарахувати до учасників Руху Опору, досі викликає суперечки. Радянські, деякі українські та російські історики не визнають ОУН і УПА частиною антифашистського спротиву, звинувачуючи їх у пасивності у боротьбі проти нацистів, контактах та угодах з окупаційними силами, а також у антикомуністичних поглядах. Однак пасивність у порівнянні з радянським спротивом можна пояснити специфічною стратегією, подібною до тактики багатьох некомуністичних європейських рухів, відомою як «атантизм»⁴⁶. Ця стратегія передбачала накопичення сил, уникнення активних бойових дій, щоб не спровокувати масових каральних операцій проти мирного населення, збереження власних кадрів у підготовці до більш сприятливого моменту для виступу зі зброєю.

⁴⁴ Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3–15. 12. А

⁴⁵ Старка В. Рух Опору на території Східної Галичини в роки Другої Світової війни: вибрані проблеми історіографії / Збірник наукових праць. Україна–Європа–Світ. С. 296-306. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/26596/1/Starka.pdf>

⁴⁶ Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни / За ред. В.Д. Конашевича. – К.: Пошуково-вид. агентство "Книга Пам'яті України", 1996. – 568 с. 36. Нариси історії Львівської обласної партійної організації. Видання друге. – Львів: Каменяр, 1969. – 442 с

Дослідники, такі як М. Слободянюк, А. Кентій та Г. Папакін, розкривають саме цей аспект позиції ОУН.

Для ОУН і УПА, які виступали не лише як учасники антифашистського, але й національно-визвольного руху, основним противником був не стільки нацистська Німеччина, скільки Радянський Союз⁴⁷. Оскільки протистояння з німцями не було для них першочерговим завданням, на початковому етапі окупації вони навіть розглядали можливість співпраці з Німеччиною. Проте політика гітлерівського режиму, яка ігнорувала національні прагнення українців і переслідувала їхніх самостійницьких лідерів, врешті-решт змусила ОУН та УПА перейти до антифашистського спротиву. У відповідності до стратегічних пріоритетів, боротьба ОУН і УПА носила спочатку національно-визвольний, а потім — антифашистський характер. Масштабні збройні акції та економічні диверсії проти німецьких сил вважалися небажаними, оскільки могли призвести до зміцнення СРСР — головного супротивника⁴⁸.

З огляду на це, до складу антифашистського Опору слід включати не тільки радянські, але й українські та польські підпільні й партизанські формування, які прагнули звільнити свої країни від німецької окупації. Поділ Опору в Україні за національно-політичними ознаками — на радянський, український і польський — узгоджується з традиціями класифікації опору в інших європейських країнах. В історичній науці давно прийнято використовувати такі терміни, як «австрійський рух Опору», «німецький рух Опору», «польський рух Опору», «французький Опір» тощо⁴⁹.

Деякі дослідники досі уникають застосування термінів «український» або «радянський рух Опору», однак у сучасній історичній науці поступово

⁴⁷ Слободянюк М. А. Антифашистський рух опору в Україні крізь призму історичної антропології / М. А. Слободянюк // Гілея: науковий вісник. - 2017. - Вип. 124. - С. 79-83. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_124_20.

⁴⁸ Кентій А., Папакін Г. Стратегія «двофронтвої» боротьби ОУН-УПА у 1941–1944 рр.: мовою документів, очима історика // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність. Матер. міжнарод. наукової конференції. – Київ, 1995. – С. 163–169; Слободянюк М. Антифашистський рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.): Дис. канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 166–167

⁴⁹ Русначенко А. Народ збурений: (Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках). – Київ, 2002. – С. 3–5

формується традиція розрізнення руху Опору в Україні за національно-політичними напрямками. Зокрема, О. Субтельний, Ф. Турченко, Я. Грицак, В. Семененко, Л. Радченко, Л. Кормич та В. Багацький виділяють дві основні політичні течії в українському русі Опору: одну, що керувалася радянськими ідеями, та іншу, що прагнула створення незалежної України.

Частина істориків вважає необхідним виділяти в межах українського руху Опору окремі українську і радянську течії, хоча недостатньо уніфікована термінологія продовжує ускладнювати впровадження цього підходу. Наприклад, В. Косик вживає поняття «національний» і «радянський» рух Опору⁵⁰, Т. Гунчак – «комуністичний підпільний і партизанський рух», «польський підпільний і партизанський рух», «український самостійницький підпільний і партизанський рух». Водночас В. Трофимович, В. Стецкевич, І. Муковський та О. Лисенко використовують термін «український національний рух Опору», а М. Коваль, поряд з іншими, застосовує термін «український рух Опору». У працях А. Русначенка зустрічаються такі поняття, як «український рух», «самостійницьке підпілля», «українське підпілля», «українська партизанка», «український визвольний рух» і «національно-визвольний рух»⁵¹.

Радянська історіографія періоду Другої світової війни, зокрема дослідження українського руху Опору, формувалась під потужним ідеологічним впливом, що істотно обмежувало об'єктивність викладу подій. Основною ознакою цього напрямку була домінанта марксистсько-ленінської методології, яка зумовлювала односторонність у висвітленні як самої війни, так і форм спротиву на окупованих територіях.

У контексті радянської історичної науки український рух Опору у 1941–1944 рр. трактувався переважно як прояв патріотизму радянських громадян, які нібито беззастережно підтримували радянську владу та

⁵⁰ Україна в Другій світовій війні у документах [Текст] : зб. нім. архів. матеріалів / зібрав і впоряд. Володимир Косик ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. - Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. - Т. 1 : 1941-1942. - 1997. - 382 с.

⁵¹ Ціфранюк А. Записи з історії українського руху Опору в Україні та в Європі з 1940-х до 1950-х років. - Укр.: історичні документи з історії України, 2002. - 519 с.

боролися виключно під керівництвом Москви. Інші форми спротиву, зокрема діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), систематично замовчувались або подавались у негативному світлі, як «буржуазно-націоналістичні» чи «фашистські» утворення⁵².

Типовим для радянської історіографії було ігнорування або спотворення фактів, що не вкладалися у рамки «офіційної» концепції Великої Вітчизняної війни. У працях того часу головний акцент робився на діяльності радянських партизанів, які зображувалися як єдина легітимна сила опору на окупованій території України. Дослідження таких авторів, як С. А. Ковпак, О. Ф. Федоров, П. П. Вершигори, не лише мали автобіографічний характер, а й відзначались сильним ідеологічним забарвленням, що унеможливило критичний аналіз джерельної бази⁵³.

Ще однією характерною рисою радянських праць було посилення лише на офіційні документи партії та уряду СРСР, архіви яких були недоступні для широкого загалу або опрацьовувалися вибірково. Таким чином створювалась ілюзія «документальної достовірності», яка, однак, не витримує критичного аналізу з позицій сучасної історичної науки⁵⁴.

Окремі спроби об'єктивнішого погляду на діяльність українських націоналістів з'явилися лише в період "відлиги", однак навіть тоді вони були поодинокими й швидко піддавалися цензурі. Водночас у республіканських академічних виданнях, таких як праці Інституту історії АН УРСР, усе ще домінували підходи, що відображали настанови ЦК КПРС⁵⁵

Одним із ключових джерел, на які спиралася радянська історіографія, були мемуарні свідчення самих учасників радянського партизанського руху. Наприклад, мемуари П. Вершигори «Люди з чистою совістю» (1947) мали на меті не стільки відтворити об'єктивну картину опору, скільки героїзувати

⁵² Гриневич Л. В. Історична наука в УРСР: Ідеологізація та фальсифікації. – Київ, 1991. - 345 с.

⁵³ Федоров О. Ф. Підпільний обком діє. – Київ: Політвидав, 1959; Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат. – Київ: Політвидав, 1969. 382 с.

⁵⁴ Серета О. О. Радянська історіографія Другої світової війни: між міфом і пропагандою // Український історичний журнал. – 2014. – №2. – С. 85–97.

⁵⁵ Історія Української РСР. У 10 т. – Т. 7: Велика Вітчизняна війна. – Київ: Наук. думка, 197. 274 с..

радянських партизанів і створити міфологізований образ всенародної підтримки радянської влади. У цьому творі практично відсутній аналіз реального співвідношення сил, конфліктів із місцевим населенням або непогоджених дій з радянським командуванням, що створює викривлену картину подій⁵⁶

Другим важливим джерельним пластом виступали збірники документів, підготовлені радянськими науковими установами, такими як Інститут історії партії при ЦК КПУ. Наприклад, збірник «Партизанський рух в Україні в роки Великої Вітчизняної війни» (Київ, 1965) містить численні документи радянського походження: накази, зведення, зразки листівок та повідомлень. Проте добірка таких матеріалів була навмисно вибірковою і мала за мету підтвердити офіційну позицію щодо централізованого характеру спротиву й беззаперечної лояльності місцевого населення до радянських загонів⁵⁷.

Слід також згадати про публікації періоду після 1970-х рр., зокрема академічні видання, які прагнули узагальнити знання про партизанський рух. Одним із прикладів є тритомна праця «Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 рр.» (Москва, 1960–1965), у якій рух Опору подається винятково як підрозділ загальної радянської боротьби з нацизмом, без врахування регіональних відмінностей, ролі місцевих ініціатив та нерадянських форм спротиву. Бібліографічна база при цьому здебільшого обмежувалась партійними архівами та офіційною кореспонденцією⁵⁸.

Характерною рисою радянської джерельної бази було майже повне ігнорування закордонних або емігрантських публікацій, які могли б дати альтернативну інтерпретацію подій. Наприклад, дослідження Я. Стецька чи інших діячів українського підпілля, які в еміграції опублікували численні спогади, аналізи й документи, радянська історіографія відкидала як «ворожу пропаганду». Таким чином, значний пласт джерел – зокрема архіви

⁵⁶ Вершигора П. П. Люди з чистою совістю. – Київ: Молодь, - 1947.

⁵⁷ Партизанський рух в Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – Київ: Політвидав України, - 1965.

⁵⁸ Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945. – У 6 т. – Москва: Воєнвидав, - 1960–1965.

української еміграції, матеріали ЗП УПА, закордонні документи німецької окупаційної адміністрації – був вилучений із наукового обігу на території СРСР.

Загалом, радянська джерельна база щодо руху Опору в Україні відзначалася монопольністю та ідеологічною замкненістю. У той час як частина документів дійсно має історичну цінність (особливо оперативні зведення, доповіді командирів, матеріали допитів), їхня інтерпретація була навмисно однобічною. Джерела, що мали суперечливий або небажаний зміст, вилучались або знищувались, а архівна політика залишалась закритою аж до розпаду Радянського Союзу⁵⁹.

Отже, аналіз джерел радянської історіографії щодо українського руху Опору засвідчує, що вони не лише не є вичерпними, але й потребують серйозного перегляду з позицій сучасної критичної історіографії. Їхнє повторне введення в науковий обіг можливе лише за умови поєднання з іншими джерелами – архівами УПА, матеріалами дослідників української діаспори, а також німецькими, польськими й міжнародними документами.

1.2. Проблемно-історичні дослідження радянського періоду

У період Другої світової війни радянський Рух Опору, що сформувався на окупованих землях Української РСР, відіграв ключову роль у протистоянні українського населення гітлерівській окупації. Партизанські загони та підпільні групи здійснювали диверсії проти техніки супротивника, виводили з ладу транспортні артерії, завдавали шкоди тиловій інфраструктурі, стримували передислокацію військ Вермахту та перешкоджали їх постачанню. Успіх таких дій значною мірою залежав від активної участі та

⁵⁹ Рясна С. Радянська джерельна політика: доступ і обмеження // Східноєвропейський історичний вісник. – 2020. – №14. – С. 132–139.

підтримки місцевих жителів, які забезпечували матеріально-технічну базу та інформаційне прикриття для опору⁶⁰.

Україна стала одним із головних регіонів, де розгорталися воєнні дії. За різними підрахунками, до лав Червоної армії було мобілізовано близько семи мільйонів громадян з України, з яких майже половина загинула на фронтах, захищаючи майбутнє наступних поколінь. Загальні демографічні втрати України внаслідок війни оцінюються в 8–10 мільйонів осіб, а економічні збитки становили приблизно 40% усіх втрат СРСР⁶¹. На її території діяли 280 концентраційних таборів і 180 таборів для військовополонених. Понад два мільйони українців були насильно вивезені на трудові роботи до нацистської Німеччини. У відповідь на встановлення окупаційного режиму на боротьбу піднялися не лише регулярні армійські частини, а й численні партизанські та підпільні структури, основним завданням яких була підривна діяльність у тилу ворога та моральна підтримка населення. Тематика спротиву та загалом події Другої світової війни стали об'єктом дослідження ще в роки бойових дій і надалі посідали важливе місце в академічній історіографії.

Історіографічний доробок, присвячений Руху Опору в роки Другої світової війни, відзначається значним обсягом і різноманітністю джерельної бази. У ньому представлені пошукові історичні студії, використання архівних фондів, статистичних матеріалів, мемуарів безпосередніх учасників подій як з радянського, так і з німецького боку, праці краєзнавців і публікації західних дослідників. Проблематика підпільної боротьби на окупованих землях України висвітлювалася як у спеціалізованих наукових дослідженнях, так і в узагальнюючих працях, присвячених подіям Другої світової війни в межах України та Радянського Союзу загалом.

Перші публікації, що стосувалися партизанського руху, з'явилися ще в період самої війни. Вони мали переважно пропагандистський характер, відображаючи офіційну партійну лінію, та були створені під впливом настанов керівництва Комуністичної партії. До авторського кола належали

⁶⁰ Світлична Н. Історія України: Навч. посібник. – Київ, 2002. – С. 202

⁶¹ Світлична Н. Історія України: Навч. посібник. – Київ, 2002. – С. 203

такі відомі очільники партизанського руху, як П. Пономаренко, Т. Строкач, Д. Попов, І. Бойцов, Р. Сидельський. Їхні твори були спрямовані на прославлення боротьби проти нацистського окупанта, популяризацію досвіду партизанських дій і підвищення морального духу населення на окупованих територіях, проте не містили глибокого критичного аналізу або комплексної наукової оцінки⁶².

Систематичне академічне дослідження проблеми Руху Опору розпочалося вже в повоєнний час. У післявоєнні десятиліття сформувалося окреме коло авторів, які мали безпосередній досвід участі в опорі. Серед них варто згадати імена Ф. Аржанова, Т. Ільющенко, І. Виноградова, А. Залеського, П. Швердалкіна, В. Андріанова, С. Кляцкіна, К. Карицького, Т. Леса. Їхні праці стали основою для формування радянського історичного нарративу про партизанську боротьбу та мали суттєвий вплив на подальше трактування руху Опору у вітчизняній історіографії.

З-поміж перших узагальнюючих праць, присвячених руху Опору в роки Другої світової війни, варто виокремити монографію Л. Бичкова «Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Краткий очерк», яка стала спробою систематизації знань про партизанську боротьбу на просторах усього Радянського Союзу⁶³. Це дослідження мало на меті створити єдиний уніфікований образ спротиву, зосереджуючи увагу виключно на радянському сегменті руху Опору, при цьому ігноруючи інші форми визвольної боротьби — зокрема, український націоналістичний підпільний рух. Праця втілює характерні риси початкового етапу радянської історіографії: чітке ідеологічне спрямування, вихваляння ролі Компартії у керівництві боротьбою та відсутність критичного аналізу джерел.

Упродовж 1950–1960-х років з'являється низка наукових робіт, які докладніше висвітлювали специфіку дій партизанських формувань. У цих працях, попри певне розширення тематики, історіографічні огляди

⁶² Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації / Керівник авт. кол. Нечай С.П. – Львів.: Каменяр, 1980. – 288 с

⁶³ Бычков Л. Н. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны, 1941-1945 : (Краткий очерк) / Бычков Л. Н. - Москва : Мысль, 1965. - 454 с.

залишалися фрагментарними — найчастіше обмежувалися короткими бібліографічними довідками або посиланнями на фундаментальні видання без спроби глибшого аналізу. Саме в цей період розпочинається формування першої хвилі історіографічного осмислення партизанського руху як окремого об'єкта наукового вивчення. Починають з'являтися спеціалізовані праці, у яких робляться спроби не лише відтворити хронологію подій, але й критично осмислити методи та структуру збройного спротиву⁶⁴.

Особливу увагу радянські дослідники цього періоду приділяли полеміці з західною історіографією, насамперед у контексті висвітлення українського націоналістичного підпілля. Автори таких статей, як А. Курносов, відстоювали виключно радянський підхід, намагаючись дискредитувати некомуністичні форми спротиву, зокрема діяльність ОУН і УПА, що трактувалися як «пособники окупантів»⁶⁵. Подібна тенденція набула поширення в радянській науці, де будь-яке відхилення від офіційного бачення розцінювалося як ідеологічне відступництво.

Історії партизанського руху присвячено також окремий розділ у шеститомному академічному виданні «История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945» (Москва: Воениздат, 1960–1965), де автори намагалися представити боротьбу в тилах ворога в узагальненому форматі. Проте вказаний розділ здебільшого мав описовий характер і не передбачав концептуального аналізу джерел чи історіографічних тенденцій. На початку 1970-х років з'являється більш масштабне видання — дванадцятитомна «История Второй Мировой войны», підготовлена під егідою АН СРСР. У деяких томах цієї фундаментальної праці були вміщені розділи, присвячені історії партизанського руху, однак вони також залишалися в межах традиційного радянського наративу, без урахування регіональної специфіки чи альтернативних підходів⁶⁶.

⁶⁴ Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3–15

⁶⁵ Україна партизанська. Партизанські формування та органи керування ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Автор-упорядник: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький, та ін. Редкол.: В.А. Смолей та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с

⁶⁶ АН СССР. История Второй Мировой войны 1939–1945. – Москва: Воениздат, 1970–1982

У другій половині ХХ століття особливу увагу в радянській історіографії руху Опору приділяли дискусіям із західними дослідниками, зокрема з науковцями зі США, Великої Британії, Франції та ФРН. Такі публікації, як правило, мали на меті не лише відстоювання радянської інтерпретації подій, а й ідеологічне протистояння із критичними оцінками діяльності радянських партизан та спробами легітимізації українського націоналістичного підпілля в західній історіографії. У численних статтях авторів на кшталт А. Іванова, Б. Марушкіна, А. Юденкова простежується чітка тенденція до пропагандистського акцентування на «всезагальності» підтримки радянського руху Опору з боку населення, при водночас повному ігноруванні або дискредитації будь-яких альтернативних форм спротиву⁶⁷.

Серед праць того періоду, присвячених саме історіографічному аналізу, вирізняються наукові розвідки Т. Логунової, В. Єрьоміна, С. Криженка. Ці дослідники не лише систематизували основні публікації про радянський партизанський рух, але й зробили спробу окреслити тематичні блоки, що становили ядро досліджень — від організації та керівництва до соціальної структури партизанських загонів. Хоча вказані автори й залишалися в межах офіційної ідеології, їхні роботи виділялися на тлі більшості узагальнюючих публікацій своєю структурованістю, опорою на джерельну базу та прагненням до академічної форми викладу⁶⁸.

Окрему роль у вивченні еволюції дослідницьких підходів до теми відіграли статті Н. Азяського, який простежив зміни в інтерпретації діяльності партизанських загонів від часу війни до кінця 1960-х років. У його працях відображено, як у міру послаблення культу особи Сталіна в науковий обіг почали поступово входити нові аспекти: питання морального стану

⁶⁷ Иванов А.Г. Разоблачение буржуазной фальсификации советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны, роли КПСС в его организации и развитии / А.Г. Иванов // Научные труды Кубан. ун-та. Вып. 50. – Краснодар, 1972. – С. 11-24. 22. Марушкин Б.И. Великая Отечественная война в антимарксистской историографии / Б.И. Марушкин // Критика буржуазной историографии советского общества. – М., 1972. – С. 21-30. 23. Юденков А.Ф. Против фальсификации буржуазными авторами народной борьбы на оккупированной советской территории / А.Ф. Юденков // Шли на битву Партизаны : сб. мат. научн. конф. – Брянск, 1972. – С. 10-16.

⁶⁸ Замлинський В.О. Українська радянська історіографія про партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни // Український історичний журнал. – 1971. – № 1. – С. 129–134. 9

бійців, стосунків між місцевими жителями та загонами, а також проблеми дисципліни й внутрішніх конфліктів. Азяський намагався переосмислити механізми побудови офіційного нарративу та вказував на необхідність системного історіографічного аналізу джерел різного типу⁶⁹.

Отже, у другій половині ХХ століття в межах радянської історіографії з'являється низка важливих праць, що заклали підвалини для подальшого вивчення руху Опору як самостійного історичного явища. Проте через тиск з боку офіційної ідеології ці дослідження залишалися концептуально обмеженими, що зумовило потребу в критичному переосмисленні теми в пострадянську добу.

Значний внесок учених радянського періоду у вивчення Руху Опору полягав у спробах наукової періодизації досліджень партизанського та підпільного руху. У працях провідних істориків окреслено три ключові етапи: перший – роки самої війни, коли аналіз обмежувався переважно пропагандистськими матеріалами; другий – період першого повоєнного десятиліття (1946 – середина 1950-х років), який ознаменувався переважно мемуарними узагальненнями; третій – друга половина 1950-х років до початку 1970-х, коли почали з'являтися спроби академічного осмислення руху Опору з ширшим джерельним підґрунтям⁷⁰.

У 1970-х роках радянські дослідники розширили тематичне поле, звернувши увагу не лише на збройне протистояння, а й на інші форми спротиву. Зокрема, у центр дослідницької уваги потрапили приклади мирного опору: саботаж на підприємствах, надання допомоги партизанам, поширення інформації, укриття поранених, приховування продовольства від окупаційних адміністрацій. Це, у свою чергу, спричинило наукову дискусію щодо доцільності включення таких дій до терміну «партизанська війна» або їх розмежування в окреме поняття «рух Опору»⁷¹.

⁶⁹ Мицик Л.М. Сучасна англо-американська історична література про партизанський рух на Україні (1941–1945). // Український історичний журнал. – 1990. – № 5. – С. 72–82

⁷⁰ Білоусов М.М., Клоков В.І. Фальсифікація боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників у буржуазній літературі. // Український історичний журнал. – 1959. – №1. – С. 136–143

⁷¹ Очерки советской военной историографии / [авт.: Бабин А. И., Быстров В. Е ... - Москва : Воениздат, 1974. – 413 с.

Дискусійним у цей період стало й питання співвідношення термінологічних категорій «партизанська боротьба» та «всенародна боротьба». Частина істориків наполягала на ширшому трактуванні спротиву як загальнонаціонального явища, у якому брали участь найрізноманітніші верстви населення, включаючи цивільних, молодь, жінок і літніх людей. Така позиція була покликана не лише підкреслити масштаб руху Опору, а й ідеологічно закріпити образ єдності радянського народу в боротьбі з нацизмом⁷².

Попри суворий контроль над науковими інтерпретаціями, дискусії, що розгорталися серед істориків у 1970-х роках, засвідчили наявність зацікавлення ширшим спектром питань. Зокрема, фокус зсувався з винятково бойових дій на аспекти психологічного стану бійців, взаємодії з місцевим населенням, регіональної специфіки та проблеми мотивації учасників руху. У цих заідеологізованих умовах навіть обмежені прояви наукової автономії свідчили про прагнення дослідників до глибшого, комплексного осмислення історії радянського Руху Опору, що стало основою для подальших переосмислень у пострадянський період⁷³.

Упродовж першої половини 1980-х років у радянському науковому дискурсі простежується помітне зростання інтересу до мемуарної літератури, зокрема до особистих свідчень учасників партизанського руху. В умовах послаблення ідеологічного контролю такі публікації стали не лише засобом збереження пам'яті, а й джерелом для переосмислення подій війни. Водночас у ці роки з'являються роботи, що вперше роблять спробу цілісно проаналізувати саме історіографічний аспект досліджень руху Опору.

Одним із найбільш помітних досягнень у цьому напрямі стала монографія Т. Логунової «Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск 1941–1945», у якій авторка не лише узагальнила та систематизувала значний масив літератури, присвяченої партизанській

⁷² Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Львів-Париж-Нью-Йорк: Наукове т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. – 658 с.

⁷³ Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої вітчизняної війни радянського Союзу. – К.: Наукова Думка, 1984. – 237 с.

боротьбі, а й порушила питання про необхідність критичного підходу до періодизації історіографії. Логунова пропонує уточнення існуючої класифікації, наголошуючи, що публікації, написані під час війни, за своєю суттю є не стільки дослідженнями, скільки історичними джерелами, створеними в умовах гострої інформаційної війни⁷⁴.

Авторка також висловила сумнів щодо обґрунтованості виокремлення періоду 1941–1945 рр. як самостійного етапу історіографічного аналізу. На її думку, справжній розвиток наукової рефлексії щодо партизанського руху розпочався лише після XX з'їзду КПРС (1956 р.) та особливо активізувався в контексті відзначення 20-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Саме ці події стали каталізатором формування цілеспрямованих наукових досліджень у цій тематиці, а також розширення джерельної бази та поглиблення методологічного інструментарію.

Попри загалом позитивну оцінку здобутків радянської історичної науки, Т. Логунова також звернула увагу на низку проблем, які залишалися малодослідженими або висвітлювались поверхово. Серед них – соціальна структура учасників спротиву, питання локальної специфіки руху Опору, участь жінок, молоді та осіб нетипових для військових формувань категорій. Такий підхід засвідчує поступовий перехід від ідеологізованого опису героїчних наративів до прагнення до академічної глибини, аналітичності та тематичної широти у вивченні радянського партизанського руху⁷⁵.

Подальший розвиток історіографічного осмислення радянського партизанського руху отримав відображення в дослідженні Ф. Каревського «Борьба советского народа в тылу фашистских оккупантов в годы Великой Отечественной войны. Историография проблемы». У цій праці автор запропонував власний підхід до періодизації досліджень з теми партизанської боротьби. На відміну від позиції Т. Логунової, яка розглядала роки війни як джерело, а не як історіографічну стадію, Каревський наполягав на

⁷⁴ Логунова Т. А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск. 1941–1945. Москва: МГУ, 1985. 128 с.

⁷⁵ Логунова Т. А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск. 1941–1945. Москва: МГУ, 1985. С. 23-25

доцільності виділення воєнного періоду як самостійного етапу історіографії. Водночас він визнавав прикладний характер літератури того часу та обмеженість емпіричної бази, що використовувалася авторами мемуарів та офіційних документів⁷⁶.

Серед важливих аспектів, які, на думку дослідника, залишилися недостатньо розкритими в радянській історичній науці, виділяється питання координації між партизанськими загонами та підрозділами Червоної Армії. Автор вважав, що саме ця взаємодія потребує глибшого аналізу з урахуванням військових планів, логістики, та оперативної звітності. Він також порушував проблеми уточнення хронологічних меж самого партизанського руху, наполягаючи на потребі в уточненій періодизації внутрішнього розвитку цього явища.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років простежується певне зниження інтересу до теми партизанського спротиву, що пояснюється як загальним падінням ролі ідеологічних наративів у публічному просторі, так і переорієнтацією на нові дослідницькі напрями. Водночас у цей період продовжували з'являтися історіографічні праці, орієнтовані на висвітлення ідеологічної ролі Комуністичної партії у формуванні спротиву. Зокрема, праця А. Мусаєва присвячена аналізу партійного керівництва підпільною та партизанською боротьбою на теренах Північно-Західної Росії, де акцент зроблено на ролі органів ЦК КПРС, місцевих обкомів та воєнних комісаріатів у координації дій збройного спротиву⁷⁷.

Своєрідною спробою осмислення впливу війни на ментальність населення стала праця Н. Козлова, де проаналізовано трансформації суспільної свідомості громадян СРСР у 1941–1945 роках. Особливу увагу

⁷⁶ Каревский А.Ф. Борьба советского народа в тылу фашистских оккупантов в годы Великой Отечественной войны. Историография проблемы / Каревский А.Ф. – М. : Московский государственный историкоархивный институт, 1982. – 108 с

⁷⁷ Мусаев А.Г. Партийное руководство всенародной борьбой в тылу врага на временно оккупированной территории Северо-Запада РСФСР в годы Великой Отечественной войны: Историографический обзор / А.Г. Мусаев // Исторический опыт партийной работы в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945). – Петрозаводск, 1990. – С. 10-18.

приділено настроям, уявленням і страхам, які панували в тилу та на окупованих територіях⁷⁸.

Серед найбільш вагомих узагальнюючих праць того періоду варто згадати монографію написану колективом авторів під загальною редакцією В. Золотарьова. До складу авторського колективу увійшли знані дослідники — Н. Азяський, М. Довгий, А. Князьков та інші, які представили всебічний аналіз форм, методів і структури партизанської боротьби, акцентуючи як на військових аспектах, так і на ролі тилового забезпечення та моральної підтримки з боку населення⁷⁹.

Особливе місце посідає історіографічне дослідження Н. Азяського, який присвятив окремий розділ періодизації досліджень радянського партизанського руху. Поділяючи точку зору попередників, він виділив три основні етапи: перший – воєнний час, другий – період до середини 1950-х років, і третій – з другої половини 50-х років і до сучасності. Такий підхід дозволяє не лише простежити еволюцію теми в радянській науці, а й виявити специфіку кожного періоду щодо змісту, цілей і джерельної бази досліджень⁸⁰.

У період Другої світової війни радянський Рух Опору, що сформувався на окупованих землях Української РСР, відіграв ключову роль у протистоянні українського населення гітлерівській окупації. Партизанські загони та підпільні групи здійснювали диверсії проти техніки супротивника, виводили з ладу транспортні артерії, завдавали шкоди тилівій інфраструктурі, стримували передислокацію військ Вермахту та перешкоджали їх постачанню. Успіх таких дій значною мірою залежав від активної участі та підтримки місцевих жителів, які забезпечували матеріально-технічну базу та інформаційне прикриття для опору⁸¹.

⁷⁸ Козлов Н.Д. Общественное сознание в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945 / Н.Д. Козлов. – СПб., 1995. – 140 с.

⁷⁹ Золотарьов В., Бажан О. Реабілітація репресованих співробітників НКВС СРСР: важкий пошук істини // Красзнавство. – 2014. – № 2. – С. 155 – 165.

⁸⁰ Азяський Н. *Історіографія партизанського движенья*. – Москва, 1991.

⁸¹ Лозицький В. С. *Партизанський рух 1941–1944 рр. в Україні*. – Київ: Наукова думка, 2005.

Україна стала одним із головних регіонів, де розгорталася воєнні дії. За різними підрахунками, до лав Червоної армії було мобілізовано близько семи мільйонів громадян з України, з яких майже половина загинула на фронтах, захищаючи майбутнє наступних поколінь⁸². Загальні демографічні втрати України внаслідок війни оцінюються в 8–10 мільйонів осіб, а економічні збитки становили приблизно 40% усіх втрат СРСР⁸³. На її території діяли 280 концентраційних таборів і 180 таборів для військовополонених⁸⁴. Понад два мільйони українців були насильно вивезені на трудові роботи до нацистської Німеччини⁸⁵. У відповідь на встановлення окупаційного режиму на боротьбу піднялися не лише регулярні армійські частини, а й численні партизанські та підпільні структури, основним завданням яких була підривна діяльність у тилу ворога та моральна підтримка населення. Тематика спротиву та загалом події Другої світової війни стали об'єктом дослідження ще в роки бойових дій і надалі посідали важливе місце в академічній історіографії⁸⁶.

Отже, процес історіографічного осмислення радянського Руху Опору умовно поділяється на чотири основні періоди. Перший з них охоплює роки війни, коли дослідження мали переважно публіцистичний або мемуарний характер; другий припадає на час від завершення Другої світової до середини 1950-х років; третій охоплює період від другої половини 50-х до кінця 1980-х років; четвертий – від початку 1990-х і до нашого часу. Протягом понад півстоліття історики, зокрема за участі очевидців подій, змогли охопити чимало аспектів партизанського та підпільного спротиву, зібрати вагомий документальний матеріал і здійснити перші спроби узагальнення.

Серед найбільш значущих праць у цій галузі варто виокремити дослідження таких науковців, як Ю. Петров, А. Князьков і Н. Азяський. Їхні

⁸² Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми. – Умань: СЦДК, 2020. – С. 12–14.

⁸³ Лисенко О. Є. *Україна у Другій світовій війні: історія і пам'ять*. – Київ: Наук. думка, 2010. – С. 33.

⁸⁴ (Капась І. А. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941–1953 рр.). – Київ: К.І.С., 2016. – С. 41

⁸⁵ Романко І. *Газетна періодика як джерело з історії руху Опору в Західній Україні // Український історичний журнал*. – 2013. – №6. – С. 122–132

⁸⁶ Красюк О. *Історіографія руху Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) // Мандрівець*. – 2012. – №1. – С. 7–12

монографії відзначаються масштабністю охоплення джерел і спробою систематизувати знання про радянський партизанський рух. Водночас лише з 1960-х років почали з'являтися перші справді узагальнюючі академічні праці, які виходили за межі окремих регіональних чи мемуарних підходів.

Проте варто зазначити, що значна частина історичних досліджень радянського періоду зазнала помітного впливу ідеологічної кон'юнктури: автори нерідко відтворювали офіційні наративи, уникаючи суперечливих тем або критичних оцінок. Зі свого боку, зарубіжні науковці, хоч і намагались надати альтернативну картину подій, іноді також демонстрували однобічність, зосереджуючись переважно на недоліках радянської версії або акцентуючи увагу на націоналістичних структурах спротиву. Сукупний аналіз історіографічного доробку, присвяченого дослідженню руху Опору на окупованих територіях, свідчить, що попри значний обсяг виконаної роботи, в українській науці досі залишаються теми та аспекти, які потребують подальшого комплексного вивчення й глибшої джерелознавчої розробки.

Висновки до Розділу 1

Розділ 1 дослідження дозволив проаналізувати еволюцію підходів до вивчення українського руху Опору в роки Другої світової війни, зосередивши увагу на специфіці радянської історіографії, локально-регіональних дослідженнях і проблемно-історичному аналізі радянського періоду. Зібраний матеріал засвідчив складність, багаторівневість та ідеологічну зумовленість історіографічного підходу до теми спротиву на окупованих територіях України.

Радянська історіографія протягом кількох десятиліть перебувала під жорстким контролем ідеологічних структур. Її головною метою було

утвердження офіційного нарративу про «всенародну боротьбу під проводом Комуністичної партії», що зумовило значну міфологізацію образу партизана, вибіркоче використання джерел, замовчування суперечливих фактів і дискредитацію нерадянських форм спротиву, зокрема ОУН і УПА. Внаслідок цього джерельна база радянських праць часто мала тенденційний, однобічний характер, а її використання потребує критичної переоцінки в контексті сучасної історичної науки.

Водночас розкриття джерелознавчої ситуації свідчить про поступове розширення доступу до архівних матеріалів у пострадянський період, зокрема — документів СБУ, партійних архівів, мемуарів і періодики, що дозволяє дослідникам формувати об'єктивніші реконструкції подій. Значну роль у цьому процесі відіграли локальні дослідження, які деталізували перебіг опору в конкретних регіонах України — передусім у Південній Україні, Київщині, Черкащині, Волині. Локально-історичні підходи дозволили виявити особливості спротиву в умовах специфічного ландшафту, етноконфесійного складу населення, різного ступеня жорстокості окупаційного режиму (німецького й румунського), а також нюанси взаємодії радянських і націоналістичних структур.

Проблемно-історичні дослідження радянського періоду заклали важливу фактографічну основу для вивчення теми, проте їх об'єктивність була істотно обмежена ідеологічними рамками. Основними тематиками залишалися діяльність радянських партизанів, роль партійного керівництва, героїзація опору та протиставлення радянської і західної історіографії. Водночас уже в 1970–1980-х роках простежується поступова еволюція у бік глибшого аналізу: увага дослідників зосереджується не лише на бойових діях, а й на соціальних аспектах — побуті партизанів, мотивації, ролі жінок, молоді, участі цивільного населення.

Узагальнюючи, варто зазначити, що сучасна історіографія руху Опору в Україні вимагає виходу за межі радянських нарративів та ідеологічних кліше. Вона повинна ґрунтуватися на міждисциплінарному підході, критичному

переосмисленні джерел, врахуванні регіональної специфіки, участі всіх форм спротиву (радянських, українських, польських) та переорієнтації на національно-центричну, а не партійно-центричну модель історичного аналізу. У розділі окреслено необхідність подальших досліджень, заснованих на об'єктивності, відкритості до джерельної поліваріантності та академічної відповідальності перед історичною правдою.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНЕ ІСТОРІОПИСАННЯ РУХУ ОПОРУ В УКРАЇНІ

2.1 . Локально-історичні праці з історії руху Опору

Локальні дослідження, присвячені руху Опору в Україні під час німецько-румунської окупації 1941–1944 рр., стали важливим внеском у подолання загальноісторіографічної одноманітності та ідеологічної обмеженості, характерної для радянської історіографії. Особливу цінність становлять регіональні студії, які дозволяють простежити конкретні прояви антиокупаційного спротиву на місцях, проаналізувати місцеві ініціативи, масштаби впливу партизанського та підпільного руху, а також взаємодію між радянськими й націоналістичними силами.

Серед таких праць варто виділити дослідження Є. Горбурова «Рух Опору і націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму в період окупації 1941–1944 рр.», яке стало першим комплексним узагальненням локального досвіду спротиву на теренах Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та Криму. Автор спирається на широке коло джерел, у тому числі архіви Служби безпеки України, фонди військової прокуратури, а також документи, що тривалий час були недоступними через цензурні обмеження⁸⁷.

Є. Горбуров детально висвітлює складність умов дії партизанських загонів у південному степовому регіоні, де мобільність ворога, відкритий ландшафт і нестача ресурсів значно ускладнювали збройний спротив. Автор наголошує, що перші спроби створення загонів у 1941 році зазнали значних утрат, а лише згодом відбулася адаптація методів до регіональних реалій⁸⁸.

Окремої уваги в дослідженні надається аналізу націоналістичного підпілля, яке в південному регіоні поступалося радянському за чисельністю й активністю. За оцінкою автора, діяльність націоналістів мала переважно агітаційно-пропагандистський характер і обмежений вплив на місцеве населення, що частково пояснюється специфікою етноконфесійного складу регіону⁸⁹.

Локальна специфіка висвітлюється й через аналіз окупаційного режиму, який на Півдні був подвійним — частина регіону перебувала під контролем німецьких, інша — румунських військ. Це спричинило різну інтенсивність репресій і відповідно — різну динаміку спротиву. Зокрема, в румунській зоні, за даними Горбурова, жорсткий адміністративний контроль та депортаційна політика викликали хвилю спротиву з боку місцевих мешканців, що переросла у формування підпільних груп⁹⁰.

⁸⁷ Горбуров Є. Г. Рух Опору і націоналістичне підпілля... – К., 2003. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horburov_Yevhen/Rukh_oporu_i_natsionalistychne_pidpillia_na_Pivdni_Ukrainy_ta_v_Krymu_v_period_okupatsii_1941-1944_r/

⁸⁸ Так само, С. 5-7

⁸⁹ Так само, С. 9-10

⁹⁰ Горбуров Є. Г. Рух Опору і націоналістичне підпілля... – К., 2003. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horburov_Yevhen/Rukh_oporu_i_natsionalistychne_pidpillia_na_Pivdni_Ukrainy_ta_v_Krymu_v_period_okupatsii_1941-1944_r/

Важливою перевагою локально-історичних праць є введення до наукового обігу маловідомих джерел — зокрема, румунських трофейних архівів, які дослідники використовують для реконструкції структури й обсягу радянського спротиву. Є.Горбуров, зокрема, застосовує метод критичного зіставлення свідчень із матеріалами Радінформбюро, що дозволяє уникнути однобічності в інтерпретації подій⁹¹.

Окрім південного регіону, з'являються локальні дослідження щодо діяльності підпілля на Сумщині, Житомирщині, Волині, Київщині, однак їхній розвиток стримувався архівними обмеженнями. Зокрема, праці К. Дубини, В. Клокова, Г. Ємченка, які частково торкалися регіонів поза межами півдня, також засвідчують необхідність виходу за межі загальнонаціональних узагальнень і звернення до конкретних форм спротиву на місцях.

Цінним внеском у джерелознавство руху Опору є праця історика М. Слободянюка «Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.)». У ній автор проводить всебічний аналіз наявних архівних документів, що стосуються діяльності підпільних груп у Київській, Вінницькій, Черкаській областях, звертає увагу на участь молоді, жінок, учителів у підпільній роботі. Особливістю роботи є зіставлення архівних даних із усними історіями (спогадами) місцевих жителів, що дозволяє переосмислити масштаб народного спротиву, в тому числі поза партійним підпіллям⁹².

Вагомою є також праця О. Лисенка, в якій досліджуються джерельні та меморіальні аспекти історії війни. Наукова праця також заслуговує на увагу завдяки системному підходу до аналізу джерел: автор розглядає проблеми вибірковості архівного доступу, обмеженого радянською цензурою, та накреслює шляхи подолання цієї проблеми в умовах незалежної України⁹³.

Науковець аналізує, як партійна цензура вплинула на доступ до архівів у 1940–1980-х роках, і водночас демонструє, як з кінця 1990-х почалося

⁹¹ Так само, С. 9.

⁹² Слободянюк М. А. *Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.)* – Умань: СЦДК, 2020. URL: crust.ust.edu.ua.

⁹³ Лисенко О. Є. *Україна у Другій світовій війні: історія і пам'ять*. – Київ: Наук. думка, 2010. URL: resource.history.org.ua.

системне введення до обігу раніше засекречених матеріалів. Особливу увагу приділено документам Надзвичайної державної комісії щодо злочинів окупантів, які досі залишаються малодослідженими на регіональному рівні⁹⁴.

І. Капась у своєму ґрунтовному дослідженні розглядає радянський рух Опору не лише як воєнно-політичне явище, а як об'єкт післявоєнної політики пам'яті. Вона вводить поняття «легітимації спротиву» через документи обласних комітетів КП(б)У, партійні розпорядження та листування з ЦК, підкреслюючи роль джерел «внутрішньої історії» у створенні офіційного образу партизанів. Авторка вводить до наукового обігу значний масив матеріалів з обласних архівів Чернігівської, Харківської, Полтавської областей⁹⁵.

Окрема увага заслуговує праця О. Ковальської, яка зробила значний внесок у методологічне осмислення джерельної бази партизанського та підпільного руху. У своїй монографії вона аналізує джерела за такими критеріями: походження (офіційні документи, мемуари, протоколи допитів), достовірність, рівень суб'єктивності. Авторка зосереджує увагу на архівах СБУ, обласних управлінь МВС, а також на трофейних румунських документах, що є унікальним внеском у вивчення Півдня України⁹⁶.

Додатково варто згадати працю І. Романка, який аналізує використання мемуарної спадщини та газетної періодики воєнного часу. Він показує, що регіональна преса, така як «Вільна Україна» чи «Більшовик Закарпаття», стала не лише засобом пропаганди, а й важливим джерелом для дослідження настроїв населення і реакції на діяльність підпільників⁹⁷.

Автор аргументовано доводить, що ці матеріали допомагають відтворити сприйняття населенням воєнних подій, спротиву, окупаційної

⁹⁴ Лисенко О. Є. Джерела з історії руху Опору в Україні: проблеми репрезентації // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С. 45–58. URL: resource.history.org.ua.

⁹⁵ Капась І. А. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941–1953 рр.) – Київ: К.І.С., 2016. – 208 с. academia.edu

⁹⁶ Ковальська О. М. Джерелознавчі аспекти вивчення партизанського та підпільного руху в Україні 1941–1945 рр. – Донецьк: ДонНУ, 2012. URL: donnu.edu.ua

⁹⁷ Романко І. Газетна періодика як джерело з історії руху Опору в Західній Україні // Український історичний журнал. 2013. №6. С. 122–132. URL: dspace.nbuv.gov.ua

політики, ставлення до УПА, а також висвітлюють зміни настроїв у динаміці подій⁹⁸.

Значущість праці полягає ще й у спробі класифікувати види інформації, яку містить воєнна преса — фактичні повідомлення про дії підпілля, редакційні оцінки, повідомлення про репресії, листи до редакцій, опубліковані виступи підпільників чи їхніх родичів. Романко вказує на обмеження джерела — зокрема, цензурну обробку текстів і прагнення редакцій сформувати необхідний образ ворога. Водночас, завдяки порівнянню матеріалів кількох регіональних видань, автору вдається окреслити типову риторичку, що використовувалася для дискредитації націоналістичного підпілля, а також зафіксувати зміни у сприйнятті руху Опору протягом 1941–1944 рр.

У монографії В. С. Лозицького «Партизанський рух 1941–1944 рр. в Україні» автор здійснює глибокий аналіз діяльності радянських партизанських формувань, зокрема, акцентуючи увагу на їх організаційній структурі, методах боротьби та взаємодії з місцевим населенням. Особливу увагу приділено використанню архівних документів, що дозволяє реконструювати реальні події та уникнути ідеологічних спотворень, характерних для радянської історіографії⁹⁹. Автор наводить приклади діяльності партизанських з'єднань С. Ковпака, М. Попудренка, характеризуючи їхню бойову тактику, логістику та зв'язок з центральним командуванням. Значним внеском є й опис побуту партизанів, труднощів із постачанням, конфліктів з місцевими, що дає змогу відійти від пафосного радянського нарративу й поглянути на рух Опору як на складне, неоднозначне явище.

У статті О. Красюка «Історіографія руху Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.)» розглянуто еволюцію наукових підходів до вивчення руху Опору в південних регіонах України. Автор аналізує, як змінювалося трактування подій у радянській та пострадянській історіографії, та вказує на

⁹⁸ Так само, С. 123.

⁹⁹ Лозицький В. С. Партизанський рух 1941–1944 рр. в Україні. – Київ: Наукова думка, 2005

необхідність критичного переосмислення джерел, зокрема, архівних матеріалів та мемуарної літератури¹⁰⁰. У праці зазначено, що південний регіон, порівняно з Північчю чи Волиню, менш вивчений через особливості географічного ландшафту та нижчу щільність партизанських формувань. Автор пропонує підхід, заснований на мікроісторичних дослідженнях — вивченні окремих сіл, районів, архівів місцевих управ тощо, що дозволяє реконструювати маловідомі, але важливі епізоди опору.

Монографія І. Патриляка «Війна в тилу ворога очима партизанських командирів» є унікальним зібранням спогадів та документів, що дозволяють поглянути на події зсередини. Автор аналізує щоденники та звіти партизанських командирів, що дає змогу відтворити реальні умови ведення боротьби, моральний стан бійців та їх взаємини з місцевим населенням¹⁰¹. Крім описів бойових операцій, у центрі дослідження опиняється внутрішнє життя загонів: дисципліна, міжособистісні конфлікти, ідеологічна пропаганда, а також відношення до дезертирів. Завдяки використанню неопублікованих рукописних джерел автор досягає високого ступеня достовірності, а також вказує на напружені стосунки між «центровими» партизанами та місцевими активістами.

У монографії М. Супруненка «Рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.)» автор досліджує специфіку партизанського руху в південних регіонах України, зокрема, в умовах степової місцевості та слабкої лісистості, що ускладнювало ведення партизанської боротьби. Особливу увагу приділено аналізу взаємодії партизан з місцевим населенням та окупаційною адміністрацією¹⁰². Автор доводить, що нестача природних укриттів змусила формування діяти інакше, ніж на Півночі — із залученням нелегальних квартир, мережі оповіщення, маскуванням під мирних жителів. У праці виявлено, що співпраця з місцевим населенням мала вирішальне значення:

¹⁰⁰ Красюк О. Історіографія руху Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) // Мандрівець. – 2012. – №1. – С. 7–12

¹⁰¹ Патриляк І. Війна в тилу ворога очима партизанських командирів. – Київ: Україна, 2012.

¹⁰² Супруненко М. Рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.). – Київ: Наукова думка, 2010. 345 с.

без матеріальної підтримки та інформування з боку селян партизанська активність у регіоні була б неможливою.

Таким чином, локально-історичні дослідження не лише розширюють джерельну базу за рахунок залучення архівів СБУ, місцевих фондів, окупаційних матеріалів і емігрантських свідчень, але й пропонують нові методологічні підходи до аналізу. Це забезпечує більш глибоке, об'єктивне та регіонально диференційоване розуміння руху Опору в Україні під час Другої світової війни.

2.2. Радянський рух Опору в працях сучасних дослідників

У сучасній українській історіографії радянський рух Опору в Україні під час Другої світової війни розглядається з нових позицій, що дозволяє переосмислити його роль та значення. Дослідники акцентують увагу на організаційних аспектах, взаємодії з місцевим населенням, а також на ідеологічних та політичних складових цього явища.

М. Слободянюк у своїй монографії «Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми» проводить комплексний аналіз наукових праць, присвячених руху Опору, та вказує на необхідність критичного переосмислення джерел, зокрема архівних матеріалів та мемуарної літератури. Він підкреслює, що радянська історіографія часто ідеалізувала діяльність партизанських формувань, не враховуючи складності взаємодії з місцевим населенням та внутрішні суперечності всередині самого руху¹⁰³.

О. Білоус у статті «Створення і діяльність радянських партизанських формувань України на початковому етапі німецько-радянської війни» аналізує труднощі формування партизанських загонів у 1941 році, зокрема проблеми з підготовкою кадрів, нестачу озброєння та відсутність чіткої координації дій.

¹⁰³ Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми. Дніпропетровськ: ДНУ, 2017

Він також звертає увагу на низький рівень підтримки з боку місцевого населення в перші місяці війни, що ускладнювало ефективну боротьбу з окупантами¹⁰⁴.

І. Капась у своїй праці «Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941–1953 рр.)» досліджує процеси формування структури організації боротьби на окупованій території України, а також шляхи перепідпорядкування самоорганізованих партизанських загонів представникам радянської влади. Він також аналізує специфіку державної підтримки, процедуру нагородження та увічнення пам'яті про партизанів та підпільників¹⁰⁵.

Початок нового — п'ятого — етапу в розвитку української історіографії радянського партизанського та підпільного руху пов'язується з отриманням Україною незалежності. Від 1991 року і дотепер вітчизняна історична наука перебуває у процесі формування нової аналітичної бази: відбувається переосмислення категоріального апарату, уточнюються методологічні принципи та наукові підходи до вивчення визвольної боротьби на українських територіях, окупованих Третім Рейхом.

Замість нав'язаного радянською історіографією поняття «всенародна боротьба радянських людей під керівництвом Комуністичної партії», у сучасній науковій літературі активно впроваджується термін «рух Опору»¹⁰⁶. Увага зосереджується на аналізі не тільки організованих, а й спонтанних форм спротиву — ініціатив, що виникали поза межами офіційних структур. При цьому вказується, що деякі учасники цих стихійних рухів для підвищення довіри серед місцевого населення вдавалися до дій нібито від імені підпільних організацій комуністичного спрямування. Подібний підхід відображений, зокрема, в дослідженнях М. Ковалю, який наголошує на

¹⁰⁴ Білоус О. Створення і діяльність радянських партизанських формувань України на початковому етапі німецько-радянської війни // Військово-історичний меридіан. — 2016. — №14. — С. 56–74

¹⁰⁵ Капась І. А. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941–1953 рр.). — Київ: К.І.С., 2016

¹⁰⁶ Тронько П. Т. З історії боротьби комсомольського підпілля України проти гітлерівських загарбників у роки Великої Української війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01/ Петро Тимофійович Тронько. — Москва, 1950. — 20 с.

багатоплановості спротиву на окупованих територіях та необхідності його розглядати у ширшому, позаідеологічному контексті¹⁰⁷.

Питання меморіалізації радянського руху Опору знайшло відображення в наукових працях українських дослідників, серед яких варто відзначити П. Тронька, В.Войналовича та Г. Денисенко. У спільному дослідженні П.Тронька та В.Войналовича розглядається еволюція радянської монументальної пропаганди в Україні упродовж 1917–1990 рр., з особливим акцентом на ідеологічні засади та функції пам'ятників у радянській культурній політиці. Водночас, увага до теми вшанування учасників підпілля й партизанського руху в цій праці виявляється обмеженою, що, ймовірно, пояснюється недостатньою активністю радянської влади в цій сфері у перші післявоєнні роки¹⁰⁸.

У книзі Г. Денисенко подано опис процесів спорудження пам'ятників борцям Руху Опору, які відбувалися впродовж 1950–1980-х років. Авторка узагальнює статистичні та джерельні дані про конкретні об'єкти меморіалізації, проте не акцентує на глибшому аналізі взаємозв'язку між політичними механізмами легітимації радянської влади та формами публічного вшанування пам'яті¹⁰⁹.

Разом із тим, важливий внесок у сучасне осмислення партизанського спротиву здійснюють автори дисертаційних досліджень. Більшість таких праць мають регіональну спрямованість і висвітлюють окремі епізоди боротьби проти німецької окупації в конкретних областях України. У фокусі дослідницької уваги опиняються питання участі місцевого населення, роль радянських підпільних структур, організаційна специфіка загонів і локальна політика пам'яті.

На сучасному етапі вітчизняної історичної науки проблематика радянського руху Опору активно досліджується провідними українськими

¹⁰⁷ Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війні (1939–1945 рр.): нове бачення. – Київ : Наукова думка, 1995. – С. 127–132.

¹⁰⁸ Тронько П., Войналович В. Монументальна пропаганда в Україні: 1917–1990 рр. – Київ: Наукова думка, 2003).

¹⁰⁹ Денисенко Г. Символіка героїзму: радянська меморіалізація 1950–1980-х рр. – Харків: ХНУ, 2010

науковцями, серед яких варто виокремити В. Берковського, Т. Вронську, Г. Денисенко, І. Дерейка, В. Кучера, О. Лисенка, В. Лозицького, В. Полякова, В. Семистягу, М. Слободянюка, О. Стяжкіну, С. Ткаченка та інших.

Серед сучасних дослідників теми радянського руху Опору в Україні провідні позиції впевнено займають відомі історики-архівісти В. Лозицький та А. Кентій. Їх спільна праця «Радянський рух Опору на окупованій території України», що складається з двох ґрунтовних історичних нарисів, вирізняється критичним аналізом опублікованих джерел у поєднанні з новими документальними матеріалами. Вона пропонує сучасне бачення функціонування партизанських загонів і підпільних структур у межах нацистської окупації України.

На відміну від численних досліджень радянської доби, а також деяких публікацій останніх десятиліть, ця робота уникає однобічних оцінок — як героїзації, так і повного заперечення діяльності радянських партизан. Автори дотримуються аналітичного, зваженого підходу до вивчення різних аспектів збройного та підпільного спротиву, розглядаючи його в комплексному контексті.

Кожен із двох нарисів пропонує чітку періодизацію розвитку як партизанського, так і підпільного руху, супроводжуючи її аналізом особливостей кожного з етапів. Окрема увага приділяється зміні форм спротиву, динаміці мобілізації, а також впливу зовнішньополітичних факторів на характер боротьби.

Інша праця — «Боротьба в тилу нацистських окупантів на території України: радянські партизани у 1941–1944 рр.» — авторства А. Кентія та В. Лозицького, є зразком якісного науково-популярного викладу. Вона відзначається чіткою структурою, логічною послідовністю викладу, глибоким аналізом наявної джерельної бази та об'єктивним поглядом на складні сторінки історії спротиву. У ній також порівнюються моделі організації руху

Опору в європейських країнах і на теренах СРСР, що дозволяє виявити їх принципові відмінності як за цілями, так і за формами дії¹¹⁰.

У лаконічному за обсягом, проте змістовному дослідженні А. Кентія та В. Лозицького подано виважену реконструкцію розвитку партизанської війни на окупованих німцями територіях України. У нарисах, що увійшли до рецензованого видання, представлено періодизацію головних етапів боротьби, проаналізовано особливості кожного з них, а також окреслено ключові напрями практичної діяльності партизанських формувань та підпілля.

Особливістю дослідження є те, що автори не лише відтворюють хронологію та масштаб спротиву, а й не оминають складні, часто контроверсійні аспекти. Вони піддають аналізу як об'єктивні виклики (зокрема брак ресурсів, зв'язку, підготовлених кадрів), так і суб'єктивні чинники – помилки в управлінні, неузгодженість дій партійних, військових та спецслужбових структур. Науковці справедливо вказують, що проголошені зверху директиви часто залишалися лише формальними, не маючи належного втілення на практиці через складність умов окупації¹¹¹.

Видання насичене статистичним матеріалом, що не перевантажує зміст, а навпаки – дозволяє читачеві краще зрозуміти реальний масштаб явища, відрізнити офіційні ідеологізовані цифри від об'єктивних даних. Це дає змогу авторитетно стверджувати про наявність суттєвих розбіжностей між офіційною статистикою та реальним станом розвитку радянського спротиву.

На основі аналізу невдач 1941–1942 рр., дослідники виокремлюють чинники, що дозволили змінити ситуацію у подальші роки. Вони резюмують, що радянський партизанський рух в Україні в 1941–1944 рр. пройшов складний шлях трансформації, зрештою перетворившись на важливий елемент загального процесу визволення українських територій від окупаційного режиму.

¹¹⁰ Кентій А., Лозицький В. Радянський рух Опору на окупованій території України. – Київ : ІПіЕНД, 2011. 233 с.

¹¹¹ Кентій А., Лозицький В. Радянський рух Опору на окупованій території України. – Київ : ІПіЕНД, 2011. 233 с.

Паралельно з цією працею вагоме місце займає дослідження Слободянюка М. «Радянське антифашистське підпілля», у якому проаналізовано специфіку організації підпільної боротьби. На відміну від партизанських загонів, партійно-комсомольські підпільні структури мали іншу організаційно-кадрову модель, хоча їх витoki часто також мали стихійний характер. Частина ініціатив виникала внаслідок щирого прагнення громадян чинити опір на місцях, не чекаючи вказівок із центру¹¹².

У своїй роботі Слободянюк М. акцентує увагу на проблемах перших місяців спротиву, зокрема на значних втратах, викликаних відсутністю належної підготовки кадрів, недосконалістю організаційної моделі та активністю гестапо й інших німецьких спецслужб. Певну роль у цьому відіграли й зради або психологічна нездатність частини залишених у тилу осіб протистояти окупантам.

Разом із тим, автор наводить низку прикладів результативної діяльності радянського підпілля, зокрема операцій, що дестабілізували тил окупантів і змушували їх перекидати ресурси на утримання порядку. На основі фактів, викладених у праці, можна зробити висновок: попри серйозні труднощі, радянський рух Опору став однією з визначальних і водночас трагічних сторінок українського досвіду Другої світової війни. Він засвідчив небажання значної частини населення миритися з окупаційною політикою та готовність до самопожертви заради визволення Батьківщини.

Таким чином, сучасні дослідники радянського руху Опору в Україні прагнуть до об'єктивного та всебічного аналізу цього явища, враховуючи як позитивні, так і негативні аспекти його діяльності. Вони використовують широкий спектр джерел, включаючи архівні документи, мемуари, періодику та інші матеріали, що дозволяє глибше зрозуміти складність та багатогранність руху Опору в Україні під час Другої світової війни

¹¹² Слободянюк М. А. Радянське антифашистське підпілля. – Умань : СЦДК, 2020.

2.3. Історіографія українського руху Опору

Перші історіографічні дослідження, присвячені українському руху Опору, почали з'являтися лише наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років. До цього періоду у вітчизняній історичній науці бракувало систематичних праць, що відповідали б сучасному уявленню про історіографічний аналіз. У захищених у перші повоєнні роки дисертаціях майже не зустрічаються повноцінні історіографічні розділи; в кращому разі автори обмежувалися стислими бібліографічними довідками або оглядом окремих публікацій.

Такий характер мають, зокрема, історіографічні частини у дисертаційних дослідженнях С. Герцмана, І. Семенова, В. Слуцького, які досліджували діяльність підпільних та партизанських структур на півдні України, а також у роботах М. Бондара, С. Клименка та П. Тронька. Якщо перші зосереджувалися на окремих регіонах, то Тронько намагався охопити загальноукраїнський масштаб, тоді як Бондар і Клименко зверталися до теми підпілля та партизанства побічно, у контексті ширших історико-партійних тем.

Такий стан історіографії пояснюється кількома чинниками. Насамперед, у той період була відсутня критична маса спеціалізованих наукових праць з історії Руху Опору. Крім того, історична наука функціонувала під сильним ідеологічним впливом сталінської концепції війни. Методологічним орієнтиром для радянських дослідників слугувала праця «О Великой Отечественной войне Советского Союза», яка фактично диктувала ключові інтерпретаційні схеми. Завдання істориків зводилось до підтвердження та розширення постулатів, схвалених комуністичною партією та відомствами цензури; розробка історіографічних підходів не належала до пріоритетів тогочасної академічної спільноти¹¹³.

¹¹³ Зотов Н. И. Партийное подполье и партизанское движение на Одессине в годы Великой Отечественной войны (1941 — 1944 гг.) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук : 07.00.01 / Николай Иванович Зотов. — К., 1967. — 247 с.

Лише в 1958 році було здійснено перший ґрунтовний аналіз наукових дисертацій, що стосувалися партизанського та підпільного спротиву в Україні під час Другої світової війни. Його провели М. Данилюк, Є. Сафонова та А. Черченко. Основою для огляду стали дисертаційні праці, захищені в Інституті історії АН УРСР та Київському державному університеті імені Тараса Шевченка у 1946–1957 роках.

Автори відзначили позитивну динаміку у розвитку історико-партійного напрямку досліджень, проте критично поставилися до їх вузької регіональної орієнтації — більшість дисертацій висвітлювала події лише в межах однієї або двох областей. Вони запропонували розширити тематику майбутніх робіт і розробити недостатньо висвітлені аспекти партизанської боротьби¹¹⁴. Цей огляд став фактично єдиною історіографічною спробою систематизації досліджень руху Опору в Україні у другій половині 1950-х років.

Упродовж першої половини 1960-х років відбулося помітне поживання інтересу до історіографічного осмислення проблематики українського руху Опору. Цей етап характеризувався появою перших оглядових праць, які здебільшого мали загальносоюзне спрямування. Їх метою було не лише виявлення специфіки історіографічних підходів, а й демонстрація єдності радянської науки у протистоянні з так званою «буржуазною» історіографією Заходу.

Значну роль у цьому процесі відіграли публікації А. Самсонова у співавторстві з А. Курносим, а також окрема праця останнього, присвячена аналізу концептуальних підходів до вивчення Опору на тимчасово окупованих територіях СРСР. Автори чітко окреслювали радянське бачення цього феномена як прояву масової боротьби, керованої Комуністичною партією, що базувалася на принципах патріотизму та міжнародної солідарності. Водночас вони активно критикували західні дослідження, які

¹¹⁴ Данилюк М., Сафонова Є., Черченко А. Огляд дисертацій з історії підпільного руху в Україні. – 1958. – С. 109–110

пояснювали розгортання руху Опору наслідками терору з боку окупаційної адміністрації¹¹⁵.

Показовим прикладом залучення регіонального матеріалу до загальносоюзної історіографічної рамки є аналіз монографії М. Супруненка «Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945)». У своїй праці він детально висвітлював особливості ведення «малої війни» в умовах південних степових районів, підкреслюючи важливість міських підпільних структур. Автори згаданого історіографічного огляду схвально відгукувалися про акцент на підпільно-партизанську тематику як одну з центральних у праці Супруненка¹¹⁶.

Також увагу було приділено діяльності партизанів і підпільників у Криму, зокрема через аналіз досліджень М. Шамковського, який описував умови, що суттєво ускладнювали антифашистську боротьбу на півострові. Автори критично оцінювали стан досліджень, вказуючи на недостатню повноту джерельної бази, розбіжності у цифрових показниках та ілюстративність подачі матеріалу¹¹⁷.

У підсумкових положеннях огляду наголошувалося на потребі створення нових ґрунтовних регіональних досліджень, зокрема, щодо руху Опору у східних та південних областях України. Ця рекомендація залишалася актуальною і в наступні десятиліття, адже навіть в межах загальносоюзної історіографії регіональний вимір боротьби залишався недостатньо висвітленим¹¹⁸.

У статті А. Курносова здійснено докладний аналіз праць радянських істориків, які досліджували роль Комуністичної партії у становленні та розвитку партизанського руху на території СРСР, зокрема в Україні. Автор

¹¹⁵ Самсонов А. М. К изучению истории борьбы советских людей на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории СССР / А. М. Самсонов, А. А. Курносов // Вопросы истории. — 1964. — № 12. — С. 104–111.

¹¹⁶ Супруненко Н. И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.). — К.: Госполитиздат УССР, 1956. — 472 с.

¹¹⁷ Шамковський Л. Українська Повстанська Армія. В кн.: Історія українського війська. Збройні сили сучасної доби за роки 1914–1953. — Львів: Видавництво «Світ», 1996. — С. 482–695.

¹¹⁸ . Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Львів-Париж-Нью-Йорк: Наукове т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. — 658 с.

підкреслює, що у науковій літературі того часу переважала увага до збройних форм спротиву — до дій безпосередньо партизанських загонів, тоді як інші форми Опору висвітлювались значно менш активно. Йдеться про саботаж, диверсії, а також про незбройні акції населення, які хоча й мали масовий характер, проте не отримали належної оцінки в історіографії. Курносов закликав до переосмислення теми Опору саме у напрямі ширшого врахування різноманітних форм протидії окупаційному режиму¹¹⁹.

Крім того, перед радянською наукою 1960-х років постала нова проблема – реагування на зростання кількості західних публікацій, що торкалися питань руху Опору в Україні. Активно формувалася західна історіографічна традиція, представлена дослідженнями радянологів, військових істориків, а також колишніх офіцерів вермахту. У цих працях події партизанської війни на території СРСР трактувалися в альтернативному ключі — часто з акцентом на репресивний характер радянської влади, стихійність спротиву та обмежений масштаб підпільної діяльності. Такий підхід стимулював радянських науковців до посилення ідеологічного контролю над викладом теми, а також до активного контрнарративу, що мав на меті підкреслити організованість і масовість радянського руху Опору¹²⁰.

Частина історіографічних досліджень, присвячених радянському партизанському руху, з'явилася в рамках аналітичних програм, замовлених військовими структурами США. Основна мета цих праць полягала не стільки в науковому осмисленні історичних подій, скільки у забезпеченні практичної інформаційної підтримки, зокрема для вивчення моделей збройного спротиву на окупованих територіях.

У відповідь радянські історики розгорнули активну полеміку проти західних трактувань історії партизанського руху, звинувачуючи закордонних авторів у спотворенні фактів. Однією з перших подібних публікацій стала

¹¹⁹ Курносов А.А. Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов: Историография вопроса / А.А. Курносов // История и историки. Историография истории СССР : сборник статей. – М., 1965. – С. 170-178.

¹²⁰ Коваль М.В. Проблематика Великої Вітчизняної і Другої світової воєн // Український історичний журнал. – 1986. – № 7. – С. 69–79.

стаття А. Курносова та Є. Лагутіна, де автори піддали різкій критиці позиції західної історіографії, що, на їхню думку, намагалася розділити єдність між радянським народом і комуністичною партією. Особливо гостро автори заперечували поширену в західній літературі тезу про те, що розвиток партизанського спротиву був зумовлений репресивною політикою нацистської адміністрації та її численними помилками на окупованих територіях¹²¹.

У публікації Л. Кизи було здійснено критичний розбір праці американського дослідника Дж. Армстронга «Радянські партизани в Другій світовій війні». Незважаючи на загальну критику західної історіографії, автор погодився з рядом аргументів Армстронга, зокрема щодо того, що радянські партизани діяли як важливий інструмент підтримки легітимності радянської влади в тилу ворога. Згідно з Армстронгом, діяльність загонів Опору не лише підривала позиції нацистів, а й психологічно зміцнювала віру населення в те, що СРСР не залишив окуповані землі напризволяще. Кизи також позитивно оцінив те, що американський дослідник порушив теми, які не отримали належного висвітлення в радянських чи українських працях, зокрема щодо дій партизанських формувань у Південній Україні, зокрема в плавнях нижнього Дніпра на початку війни¹²².

У цей же період, у 1960-х роках, з'явилася низка інших публікацій, що підтримували офіційну радянську інтерпретацію подій або ж формували концептуальні засади для подальших історичних викладів теми Опору, зокрема в контексті українських територій¹²³.

Вагомим внеском у розвиток історіографії українського руху Опору стала колективна праця «Очерки по историографии советского общества», опублікована у 1967 році у видавництві Московського державного університету під редакцією М. Найденова. Особливий інтерес у межах цього

¹²¹ Курносов А.А. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны в буржуазной историографии / А.А. Курносов, Е.С. Лагутин // История СССР. – 1960. – № 3. – С. 48-59

¹²² Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T.1. – wrzesień 1939 – czerwiec 1941. – Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1970. – 584 s.

¹²³ Мицик Л.М. Сучасна англо-американська історична література про партизанський рух на Україні (1941–1945). // Український історичний журнал. – 1990. – № 5. – С. 72–82.

видання становить стаття Т. Логунової, яка має узагальнюючий характер і подає широкий огляд проблематики руху Опору в межах тимчасово окупованих територій СРСР, з акцентом на ключові загальнонаціональні тенденції¹²⁴.

У своєму огляді Т. Логунова досліджує джерельну базу та літературу, що стосується діяльності українського руху Опору, відзначаючи ті роботи, які стали концептуальними для вивчення визвольної боротьби в Україні під час Другої світової війни. Хоч основний масив аналізованих джерел стосується усього простору колишнього СРСР, у тексті згадуються і найбільш впливові українські дослідження. До головних проблем тогочасної воєнної історіографії авторка відносить надмірну описовість, завищення втрат противника, поверхове подання витоків і етапів формування спротиву.

Т. Логунова звертає увагу на недостатню представленість у науковій літературі теми взаємодії партизанських загонів з підпільними структурами та частинами Червоної армії. Вона наголошує, що наявний історичний матеріал рідко дозволяє простежити реальні зв'язки між цими формуваннями, адже вони або взагалі не аналізувалися, або висвітлювалися побіжно¹²⁵.

Розглядаючи повоєнну історіографію, особливо період після XX з'їзду КПРС, Т. Логунова виокремлює кілька тем, яким не було приділено належної уваги. Йдеться, зокрема, про організацію підпілля на підприємствах, що опинилися в окупації, про діяльність перших керівників українських партизанських загонів, а також про відсутність глибокого аналізу умов, у яких розгорталася українська визвольна боротьба. У цьому контексті її праця вказує не лише на досягнення, а й на серйозні прогалини в дослідженні українського руху Опору в радянській історичній науці середини XX століття¹²⁶.

¹²⁴ Очерки по историографии советского общества / [ред. кол.: М. Е. Найденов (отв. ред.) и др.]. — Москва: Изд-во МГУ, 1967. — 318 с

¹²⁵ Логунова Т.А. Советская историография партийного подполья и партизанского движения в годы Великой Отечественной войны / Т.А. Логунова // Очерки по историографии советского общества : сб. ст. — М., 1967. — С. 14-21.

¹²⁶ Там же, С. 20

Упродовж 1960-х років було захищено низку кандидатських дисертацій, присвячених підпільно-партизанській тематиці. Втім, рівень історіографічного аналізу у цих наукових роботах залишався доволі низьким. У дисертаційному дослідженні В. Нем'ятого, який згодом здобув визнання як історик, історіографічного розділу взагалі не передбачено — автор обмежився лише коротким бібліографічним переліком використаної літератури.

Схожа ситуація спостерігається і в роботах М. Зотова та Г. Горобця, де історіографічна компонента представлена формально або й повністю відсутня. Це свідчить про те, що в той час історіографія руху Опору ще не сприймалася як самостійний науковий напрям, і їй не надавали належної ваги в академічному дискурсі.

Узагальнюючи стан досліджень упродовж 1950–1960-х років, слід визнати відсутність комплексного регіонального аналізу історіографії українського руху Опору в південних областях УРСР. Переважна більшість доступних праць мали загальносоюзний характер і лише епізодично порушували питання, пов'язані з конкретними регіонами. Таким чином, перші кроки в осмисленні історіографічного аспекту теми мали фрагментарний і декларативний характер.

Більшість досліджень цього періоду тяжіли до історико-партійної парадигми, головною метою якої було не стільки комплексне вивчення руху Опору, скільки протиставлення радянської інтерпретації так званим «фальсифікаціям буржуазної історіографії». У результаті, історіографічні огляди в дисертаціях здебільшого зводилися до ідеологічно вмотивованих зауваг або взагалі були відсутні.

Упродовж 1970-х — першої половини 1980-х років спостерігається помітне зростання системності та цілеспрямованості історіографічних досліджень, присвячених українському руху Опору. Кількість наукових публікацій з цієї тематики зростає, водночас покращується і їх якісний рівень. Однією з перших спроб узагальнення доробку саме українських дослідників

стала стаття В. Замлинського, у якій автор здійснив стислий огляд наявної на той час літератури, що стосувалася історії підпільно-партизанського спротиву в Україні¹²⁷.

У своїй праці В. Замлинський умовно виокремив етапи розвитку історіографії руху Опору, визначив характерні риси досліджень різних періодів, а також охарактеризував як сильні, так і проблемні аспекти в роботах українських радянських істориків. В іншій своїй статті дослідник звернувся до аналізу мемуарної літератури, зокрема спогадів військових командирів. Він підкреслив значущість цього джерельного типу у вивченні боротьби в тилу ворога, водночас відзначивши, що тема руху Опору в мемуарах часто залишається другорядною порівняно з описом бойових дій на фронті¹²⁸.

В. Замлинський наголошує, що попри це, спогади командувачів мають особливу цінність, адже в них простежується важлива інформація про бойову взаємодію між загонами українського руху Опору та частинами Червоної армії, особливо в південних регіонах. Зокрема, аналізуючи мемуари маршала А. Єременка, автор доводить високий рівень координації між підпільниками та регулярними військами під час визволення Кримського півострова та на підступах до нього¹²⁹.

У цей самий період Ю. Петров у своїй статті звертається до аналізу радянської історіографії руху Опору крізь призму марксистсько-ленінської методології. Основну увагу він приділяє працям, що мають партійну тематику, та водночас критикує спрощене й уривчасте висвітлення теми в ряді досліджень. На думку автора, висвітлення руху Опору часто обмежується згадками про окремі героїчні епізоди або загони, тоді як стратегічне значення цього явища в історії війни залишається поза увагою дослідників¹³⁰.

¹²⁷ Замлинський В.О. Українська радянська історіографія про партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни // Український історичний журнал. – 1971. – № 1. – С. 129–134

¹²⁸ Так само, С. 129–134

¹²⁹ Замлинський В.О. Українська радянська історіографія про партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни // Український історичний журнал. – 1971. – № 1. – С. 129

¹³⁰ Так само, С. 130

Крім того, продовженням ідеологічно вмотивованої критики західної історіографії Другої світової війни стали публікації В. Кардашова, Б. Марушкіна та А. Мерцалова. Вони були покликані заперечити трактування руху Опору в немарксистських дослідженнях, водночас утверджуючи радянську концепцію як єдино допустиму в межах офіційної науки.

Історик В. Нем'ятий одним із перших спробував узагальнити основні результати досліджень, присвячених історії воєнного періоду, та окреслити коло проблем, які залишалися недостатньо розробленими в радянській історіографії. У своїй роботі він звернув увагу на надмірну концентрацію дослідників на висвітленні діяльності озброєних партизанських загонів, що, на його думку, сприяло занедбанню інших важливих напрямів опору. В. Нем'ятий акцентує на тому, що в науковій літературі майже не представлено досліджень, присвячених мирним формам спротиву, зокрема масовому незбройному протистоянню населення окупаційній адміністрації, саботажу економічних і політичних заходів нацистів¹³¹.

Особливу увагу дослідник приділяє необхідності глибшого вивчення ролі робітничого класу в організації українського руху Опору, зокрема в південному регіоні, де підпільна діяльність набирала значного розмаху, а робітники великих промислових підприємств були активно залучені до спротиву. На думку В. Нем'ятого, саме ця категорія населення відігравала ключову роль у мобілізації та забезпеченні нелегальних ініціатив на місцях¹³².

У 1976 році вийшов друком збірник нарисів під назвою «Партія на чолі народної боротьби в тилу ворога. 1941–1944», в якому особливо виділяється стаття М. Азяського та С. Тюшкевича. Автори пропонують розширити дослідницький горизонт і приділити увагу таким аспектам, як забезпечення партизанських формувань та підпільних груп засобами ведення боротьби, а також функціонування інституту комісарів як ключової ланки партійного

¹³¹ Нем'ятий В.М. Вірність: 3 історії боротьби трудящих Миколаївської області проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни / Василь Миколайович Нем'ятий. – Одеса: Маяк, 1973. – 204 с

¹³² Нем'ятий В.М. Вірність: 3 історії боротьби трудящих Миколаївської області проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни / Василь Миколайович Нем'ятий. – Одеса: Маяк, 1973. – С. 13-15

контролю в системі управління опором¹³³. Варто зауважити, що, як і більшість тогочасних публікацій, ця праця зосереджена на загальносоюзному рівні, а українська джерельна база представлена лише обмеженим числом позицій.

Саме в цей період українські дослідники починають активніше захищати дисертаційні роботи, присвячені боротьбі в тилу. Так, у 1973 році В. Кучер захистив кандидатську дисертацію на тему «Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1944», а В. Нем'ятий згодом став автором докторського дослідження, присвяченого цій тематиці. У монографії Кучера «Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні 1941–1944 рр.», що стала основою його докторської дисертації, значна увага приділяється історіографічному огляду раніше створених робіт. У цих наукових працях уперше було подано розлогий аналіз історіографії, що суттєво відрізняло їх від попередніх, переважно ідеологізованих, дисертаційних досліджень¹³⁴.

Однією з найзначніших подій у розвитку історіографії українського руху Опору в 1970–1980-х роках стало появлення двох монографій, присвячених історіографічному осмисленню підпільно-партизанської боротьби. Особливу увагу заслуговує дослідження В. Клокова, який здійснив глибокий і всебічний аналіз наукового доробку представників української радянської історіографії¹³⁵.

У першому розділі своєї монографії В. Клоков об'єктивно оцінює негативні наслідки політики кінця 1940-х років, зокрема нищення української історичної науки в період післявоєнного сталінського ідеологічного тиску. Автор критично розглядає фактичне припинення діяльності Комісії з історії Української війни при АН УРСР, а також закриття тематичної виставки-музею, присвяченої партизанському руху в Україні. Він піддає

¹³³ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / [упоряд. Л.І. Бутич (кер.) та ін. ; Ін-т іст. партії ЦК КПУ; Архівне управління при Раді Міністрів УРСР]. – К.: Держполітвидав, 1963. – 488 с

¹³⁴ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / [упоряд. Л.І. Бутич (кер.) та ін. ; Ін-т іст. партії ЦК КПУ; Архівне управління при Раді Міністрів УРСР]. – К.: Держполітвидав, 1963. – 488 с.

¹³⁵ Клоков В. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / В. Клоков, І. Кулик, І. Слинко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 219 с.

критиці історико-партійну літературу за її схильність до надмірної фактичності на шкоду концептуальному аналізу діяльності партійних структур. До суттєвих прогалин радянської історіографії В. Клоков відносить відсутність чіткого трактування таких ключових понять, як «зрив економічних планів фашистської Німеччини», обмежене висвітлення ролі партійного керівництва в підпільній боротьбі в промислових центрах, а також ігнорування особливостей функціонування підпілля в умовах Півдня України¹³⁶.

У другому розділі В. Клоков аналізує наукові праці, що зосереджувалися на вивченні бойової діяльності партизанів і підпільних бойових груп. Він високо оцінює поступове розширення географічного охоплення досліджень, увагу до специфіки боротьби в міському середовищі та степових районах південної України. Дослідник вважає перспективним подальше вивчення збройного спротиву на промислових підприємствах, а також питання національного складу учасників українського руху Опору¹³⁷.

Окрему увагу автор приділяє питанню саботажу та економічного підриву діяльності окупаційної адміністрації, наголошуючи, що ця тема значно менш опрацьована в історіографії, ніж інші аспекти боротьби. У завершальному розділі Клоков формулює конкретні рекомендації щодо необхідності створення спеціального дослідження, яке б охоплювало форми, методи та ефективність боротьби за дестабілізацію економічних ініціатив ворога, зокрема в умовах південних промислових регіонів України (там само, с. 18–19).

Підсумовуючи, слід зазначити, що праця В. Клокова є важливим внеском у вивчення історіографії українського руху Опору. Вона простежує формування джерельної бази, еволюцію дослідницьких підходів та окреслює вектори подальших наукових пошуків. Разом із тим, дослідження не подає цілісної картини розвитку історіографії Опору саме в Південній Україні й

¹³⁶ Так само, С. 178-198

¹³⁷ Клоков В. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / В. Клоков, І. Кулик, І. Слинко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 219 с

зберігає риси тогочасної ідеологічної парадигми, базуючись на марксистсько-ленінській методології. Проте на момент своєї публікації праця справедливо вважалася вагомим і завершеним історіографічним дослідженням.

У 1984 році О. Красюк опублікував наукову працю у формі монографії під назвою «Сторінки героїчного літопису», яка стала результатом його дисертаційного дослідження. У цій праці автор поставив собі за мету здійснити аналіз історіографії радянського руху Опору на окупованих територіях усього СРСР, включаючи й Україну¹³⁸.

О. Красюк значно більше, ніж його попередник В. Клоков, зосереджується на полеміці із західною історіографією, яку він різко критикує за спроби «спотворити» радянське бачення історії Другої світової війни. Автор багато уваги приділяє висвітленню провідної ролі Комуністичної партії у координації боротьби в тилу. Водночас прагнення охопити усю сукупність публікацій, що вийшли у різних регіонах СРСР, зумовило поверховість у розгляді праць українських істориків. Монографія відзначається широким тематичним діапазоном, однак її загальносоюзний характер завадив глибокому аналізу українського контексту.

Серед проблем історіографії 1950-х – першої половини 1960-х років О.Красюк виокремлює нестачу критичного підходу до джерельної бази, а також надмірно фрагментарне висвітлення подій. Аналізуючи історіографічний доробок другої половини 1960-х – початку 1980-х років, він вказує на слабку розробленість тем, пов'язаних із методами ведення боротьби в особливих природних і географічних умовах – у степах, плавнях, катакомбах, шахтах та на території промислових центрів Півдня України.¹³⁹

Монографія О. Красюка стала другою за значенням історіографічною працею періоду 1970–1980-х років, однак основна увага в ній зосереджена на історико-партійному аспекті руху Опору. Саме тому український компонент, а тим більше південний регіон, представлено вкрай опосередковано.

¹³⁸ Красюк О. Історіографія руху Опору в Південній Україні... // *Мандрівець*, 2012. – №1. – С. 9–13

¹³⁹ Красюк О. Історіографія руху Опору в Південній Україні... // *Мандрівець*, 2012. – №1. – С. 9–13

Загалом аналіз історіографії, створеної у 1970–1980-х роках, засвідчує збільшення кількості праць, що торкалися теми українського руху Опору, хоча більшість із них мали загальносоюзний характер і підпорядковувались ідеологічному завданню «викриття фальсифікацій» західної історичної науки. Лише в дослідженнях В. Нем'ятого, В. Замлинського та В. Клокова було здійснено спробу комплексного аналізу радянської історіографії саме українського руху Опору. Проте навіть ці праці лише частково охоплюють південний регіон України, і то переважно з історико-партійних позицій.

2.4. Проблема кількісних показників ефективності руху Опору

Оцінювання ефективності українського руху Опору під час Другої світової війни залишається однією з найбільш дискусійних і методологічно складних проблем в історіографії. Йдеться насамперед про чисельність партизанських і підпільних формувань, масштаби завданої шкоди окупаційним силам, втрати з обох сторін, обсяги бойових операцій, а також участь цивільного населення у підтримці спротиву. Проте значна частина оприлюднених у радянський період цифр викликає сумніви щодо їхньої достовірності.

У радянській історіографії кількісні показники переважно відігравали ідеологічну функцію, спрямовану на демонстрацію масштабів «всенародної боротьби» під проводом Комуністичної партії. Статистичні дані про знищену техніку, кількість ліквідованих солдатів Вермахту, підірвані ешелони та спалені склади часто мали пропагандистський характер і не підтверджувалися джерельною базою. Дослідники звертали увагу на численні розбіжності між даними оперативних зведень партизанських загонів та інформацією з архівів німецьких військових частин, яка часто була значно скромнішою¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Красюк О. Історіографія руху Опору в Південній Україні... // Мандрівець, 2012. – №1. – С. 9–13

Сучасні українські історики, зокрема Т. Вронська, В. Лозицький та І. Патриляк, неодноразово наголошували на складності верифікації кількісних показників через дефіцит об'єктивної статистики, неповноту донесень та заангажованість звітів. Крім того, у деяких випадках звіти з місць бойових дій склалися на основі усних свідчень або за відсутності можливості перевірити реальні результати¹⁴¹.

Ще однією проблемою є те, що в радянських джерелах часто не диференціювалися цілісні бойові операції і дрібні диверсії, а підбите колесо на залізничному вагоні могло враховуватися на рівні з повним знищенням ешелону. Аналогічно завищувалися й масштаби залучення цивільного населення до підтримки партизанських загонів, хоча в ряді регіонів, особливо в Південній Україні, існувала певна відстороненість населення або його вимушена лояльність до окупаційної адміністрації.

Оцінка ефективності українського Руху Опору під час Другої світової війни є складним завданням через суперечливість кількісних показників, які часто мали пропагандистський характер. У радянських звітах зустрічаються значно перебільшені дані про результати діяльності партизанських загонів — зокрема щодо знищеної техніки, кількості ліквідованих німецьких солдатів, підірваних ешелонів і мостів. Такі цифри нерідко не знаходять підтвердження в німецьких документах або ж суттєво розходяться з ними¹⁴².

У науковому виданні А. Кентія та В. Лозицького зазначено, що радянська статистика часом ґрунтувалася не на об'єктивно верифікованих даних, а на рапортах командирів загонів, які прагнули продемонструвати свою ефективність перед центром. У деяких випадках мали місце подвійні підрахунки знищеної техніки, вигадані бої та непропорційно великі показники¹⁴³.

¹⁴¹ Патриляк І. *Війна в тилу ворога очима партизанських командирів*. – Київ: Україна, 2012.

¹⁴² Ковальська Л. А. Проблеми періодизації історіографії радянського Руху Опору... // Наука. Релігія. Суспільство. 2011. №4. С. 42–45

¹⁴³ Кентій А. В., Лозицький В. С., Слободянюк М. А. Радянський рух Опору на окупованій території України. – К., 2010. – С. 45–47.

Додаткові сумніви в достовірності офіційної статистики викликає порівняння з німецькими оперативними звітами. Наприклад, радянська сторона стверджувала, що в зимовий період 1941–1942 років було знищено понад 1800 транспортних засобів і 650 мостів, тоді як у німецьких документах згадуються в рази менші втрати¹⁴⁴.

Сучасні українські історики, як-от Л. Ковальська, звертають увагу на необхідність критичного підходу до архівних даних. Вона наголошує, що у звітності радянських партизанських з'єднань зафіксовано низку системних перебільшень, які мали на меті ідеологічне легітимування їхньої діяльності перед партійним керівництвом¹⁴⁵.

Натомість архівні документи НКВС–НКДБ, які зберігаються в Галузевому державному архіві СБУ, містять більш стримані оцінки, фіксують труднощі з координацією дій та численні випадки провалів через відсутність підготовлених кадрів і погане матеріальне забезпечення¹⁴⁶.

У світлі наведених джерел стає очевидним, що проблема кількісного виміру результативності Руху Опору залишається відкритою. Дослідники наголошують на потребі паралельного аналізу радянських і німецьких звітів, а також джерел із третіх архівів, щоб уникнути однобічної інтерпретації історичних подій. Такий підхід дозволяє не лише оцінити реальну ефективність дій партизан, а й виявити, наскільки масштаб боротьби відповідав потребам військової стратегії антигітлерівської коаліції.

У Південній Україні, зокрема під час Нікопольсько-Криворізької наступальної операції в лютому 1944 року, офіційна радянська звітність повідомляла про полонення понад 4 600 німецьких військовослужбовців. Водночас, за німецькими джерелами, 6-та армія Вермахту зазнала втрат у 24 878 осіб, включаючи загиблих, поранених, зниклих безвісти та хворих. Проте

¹⁴⁴ Вронська Т. В. Наукове дослідження радянського руху Опору... // Наука. Релігія. Суспільство. 2011. №1. С. 22–225).

¹⁴⁵ Ковальська Л. А. Проблеми періодизації історіографії радянського Руху Опору... // Наука. Релігія. Суспільство. 2011. №4. С. 42–45

¹⁴⁶ Вронська Т. В. Наукове дослідження радянського руху Опору... // Наука. Релігія. Суспільство. 2011. №1. С. 22–225.

ці цифри не враховували втрати зенітних та допоміжних підрозділів, що може свідчити про заниження реальних втрат¹⁴⁷.

Ще більш суперечливою є оцінка ефективності бойових дій Української повстанської армії (УПА). За наявними даними, лише у 1943 році у Волинському регіоні було зафіксовано 74 зіткнення між підрозділами УПА та німецькими військами. За підрахунками українських істориків, німецькі втрати внаслідок цих сутичок сягнули понад 3 000 осіб, тоді як втрати УПА склали 1 237 вбитими й пораненими¹⁴⁸.

У контексті критичного аналізу радянських статистичних звітів варто згадати праці А. Кентія та В. Лозицького, які вказували на те, що дані про втрати противника та обсяги знищеної техніки часто складались без належного документального підтвердження. У звітах командирів зафіксовані випадки завищення кількості знищених ешелонів або повторного обліку тих самих об'єктів. Часто такі звіти використовувалися з метою демонстрації «ефективності» загону перед вищим керівництвом¹⁴⁹.

Також заслуговують на увагу архівні документи НКВС–НКДБ, у яких міститься більш стримане й об'єктивне бачення дійсності. Вони фіксують не лише успіхи, а й труднощі з матеріальним забезпеченням, відсутністю вишколених кадрів та численні організаційні прорахунки, які призводили до провалів у проведенні диверсійної діяльності¹⁵⁰.

Окремі сучасні дослідники, зокрема Л. Ковальська, також піддають сумніву достовірність багатьох радянських звітів, вказуючи на тенденційність, надмірну фрагментарність та ідеологізованість джерельної бази. Вона стверджує, що значна частина статистики була сформована з

¹⁴⁷ Рух опору і націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму в період окупації 1941–1944 рр., 2022. – С. 158

¹⁴⁸ Так само, С. 15

¹⁴⁹ Кентій А. В., Лозицький В. С., Слободянюк М. А. *Радянський рух Опору на окупованій території України*. – Київ, 2010. – С. 45–46.

¹⁵⁰ Вронська Т. В. *Наукове дослідження радянського руху Опору в Україні: джерелознавчі й історіографічні аспекти // Наука. Релігія. Суспільство*, 2011. №1. – С. 224–225) (file-ay_2011_1_23.pdf.

політичною метою – для створення образу «всенародної боротьби» та консолідації лояльності населення¹⁵¹.

Отже, порівняльний аналіз радянських, німецьких і повстанських джерел дозволяє зробити висновок про наявність серйозних розбіжностей у поданні кількісних результатів діяльності українського Руху Опору. Лише міждисциплінарне дослідження, що включає архівні документи обох сторін, мемуарну спадщину, картографічні матеріали та сучасну аналітику, може забезпечити об'єктивну реконструкцію подій та неупереджену оцінку їхнього впливу на перебіг війни.

Найбільш значний обсяг джерельної бази, що використовується для дослідження українського руху Опору, формується на основі документів, зібраних у вітчизняних архівних установах, передусім у Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Ці матеріали висвітлюють ключові аспекти розвитку боротьби на окупованій території України, механізми нормативно-правового регулювання перевірки звітності партизанських і підпільних структур, а також заходи щодо збереження пам'яті про події воєнного часу. Серед документів особливої ваги набувають матеріали з діяльності ЦК КП(б)У, Українського штабу партизанського руху (УШПР), Комісії з історії Вітчизняної війни в Україні, а також бойових звітів партизанських з'єднань і груп¹⁵².

До таких джерел належать: постанови та проекти постанов Політбюро й Оргбюро ЦК КП(б)У, рішення обкомів і райкомів партії, накази УШПР та відповідних союзних органів, а також аналітичні матеріали – доповідні записки, листування, звіти, витяги з протоколів, підсумкові звіти командирів підпільних формувань, стенограми нарад, мемуари, довідки, матеріали партійних інспекцій, облікові справи та нагородні листи.

¹⁵¹ Ковальська Л. А. *Проблеми періодизації історіографії радянського Руху Опору в Україні у 1941–1944 рр.* // *Наука. Релігія. Суспільство*, 2011. №4. – С. 42–45) (file-08-Kovalska.pdf

¹⁵² Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / [упоряд. Л.І. Бутич (кер.) та ін. ; Ін-т іст. партії ЦК КПУ; Архівне управління при Раді Міністрів УРСР]. – К.: Держполітвидав, 1963. – 488 с.

Доповненням до цієї бази слугують документи, що зберігаються у фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Вони відображають специфіку організованої підпільної діяльності, яка велася під егідою НКВС, а також документують процеси репресивної політики проти учасників несанкціонованого або стихійного спротиву. Йдеться про кримінальні провадження, службову кореспонденцію між НКВС/НКДБ та ЦК КП(б)У, звітність для союзного і республіканського керівництва, аналітичні матеріали щодо соціально-політичної ситуації в регіонах, спеціальні довідки, звіти про діяльність партизанських груп, справи, що фіксували створення бойових формувань та резидентур, а також узагальнюючі звіти НКВС–НКДБ УРСР за період 1941–1945 років¹⁵³.

Матеріали, збережені у Державному архіві Київської області, дозволяють простежити специфіку підготовки та затвердження звітної документації в партійних структурах під час війни. У фондах містяться численні документи, що містять безпосередні свідчення учасників підпільного й партизанського руху, а також відображають офіційну позицію місцевих органів влади щодо легітимності цих формувань¹⁵⁴. Йдеться, зокрема, про звіти щодо бойових і диверсійних операцій, рішення обкомів та райкомів партії про визнання діяльності окремих груп, довідки щодо непідконтрольних підпільних осередків, а також про листування, у якому порушувалося питання про участь окремих осіб у спротиві.

Важливе джерело інформації становлять також документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, в яких фіксуються оцінки радянського руху Опору з боку українських націоналістів. Зокрема, в них ідеться про мотиви учасників партизанських загонів, організаційні труднощі та ставлення до радянської ідеології. Особливу увагу заслуговують аналітичні зведення, створені членами ОУН,

¹⁵³ Новий довідник: Історія України. – К.: ТОВ "Казка", 2005. – 736 с.

¹⁵⁴ Слободянюк М. А. С48 Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми [Текст] : монографія / М. А. Слободянюк; Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпро: Герда, 2017. – 460 с.

які містять критику діяльності радянських формувань на окупованих територіях.¹⁵⁵

Окреме джерельне значення мають документи з архівного фонду Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» у Київській області. Серед них зберігається цінний лист учасника бойових дій К. Кайсенова, у якому він описує обставини створення, функціонування та подальшого розформування партизанського з'єднання, до якого належав. У цьому ж документі подано оцінку подальшої долі радянських партизанів після повернення радянської адміністрації до визволених територій¹⁵⁶.

Фотоматеріали, що зберігаються у фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного, надають можливість візуального ознайомлення з повсякденним життям учасників партизанського руху як у період воєнних дій, так і після завершення Другої світової війни. Вони слугують важливим ілюстративним джерелом, яке доповнює текстові свідчення та архівну документацію, відображаючи умови побуту, епізоди з бойового життя, а також подальшу долю учасників спротиву.

Проблема ефективності руху Опору вимагає залучення міждисциплінарних підходів: зіставлення радянських і німецьких документів, використання картографічних матеріалів, аналізу щоденників, рапортів, післявоєнних мемуарів. Лише на цій основі можливо створити більш зважену оцінку внеску українського спротиву в загальну перемогу над нацизмом.

Узагальнюючи, слід зазначити, що питання кількісних показників не може розглядатися ізольовано від якісних характеристик спротиву: морального стану учасників, підтримки з боку населення, локального впливу на плани окупантів. Саме інтегративний аналіз дозволяє уникнути спрощень і політизованих оцінок, які домінували у дослідженнях попередніх десятиліть.

¹⁵⁵ Україна партизанська. Партизанські формування та органи керування ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Автор-упорядник: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький, та ін. Редкол.: В.А. Смолей та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.:

¹⁵⁶ Нариси історії Львівської обласної партійної організації. Видання друге. – Львів: Каменяр, 1969. – 442 с.; Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації / Керівник авт. кол. Нечай С.П. – Львів: Каменяр, 1980. – 288 с.

Аналіз кількісних показників діяльності українського руху Опору в роки Другої світової війни виявляє суттєві розбіжності між радянськими, німецькими та повстанськими джерелами. Значна частина радянської статистики мала ідеологічно-пропагандистський характер і часто не відповідає реальній картині подій. З іншого боку, німецькі звіти не завжди давали повну інформацію про власні втрати. Сучасні дослідники, зокрема А. Кентій, В. Лозицький, Т. Вронська та Л. Ковальська, акцентують на необхідності критичного аналізу джерел та міждисциплінарного підходу. Об'єктивна оцінка ефективності Руху Опору можлива лише за умови комплексного зіставлення архівних матеріалів, мемуарів та оперативних документів обох сторін конфлікту.

Висновки до Розділ 2

Розділ охоплює комплексне вивчення сучасного історіописання радянського та українського руху Опору в Україні під час Другої світової війни, акцентуючи увагу на еволюції підходів у дослідницькій літературі, методологічних зрушеннях і проблемах кількісної оцінки ефективності спротиву.

Аналіз наукових праць свідчить про поступовий перехід від ідеологізованих радянських інтерпретацій до прагнення сучасних істориків до об'єктивного, багатогранного й критичного осмислення опору. Дослідники звертають увагу не лише на збройні, а й на стихійні, організаційно неструктуровані форми боротьби, взаємодію загонів із населенням, а також на роль фітогормонів історичної пам'яті, включно з меморіалізацією та її політичним контекстом.

Окреме значення має проблематика оцінювання кількісних показників ефективності руху Опору, яка залишається дискусійною через суперечливість джерел, пропагандистський характер радянської статистики та брак узгодженості з німецькими або незалежними архівами.

Таким чином, сучасна історіографія спрямована на розширення джерельної бази, інтеграцію міждисциплінарних підходів і вироблення неупереджених оцінок, що дозволяє глибше зрозуміти складність і значення руху Опору в контексті українського та європейського історичного процесу.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження було здійснено комплексний аналіз історіографії Руху Опору в Україні 1941–1944 рр., що дозволило охопити її становлення, еволюцію, ідеологічні чинники впливу та сучасні наукові тенденції. Отримані результати дали змогу сформулювати такі узагальнюючі висновки:

Формування історіографії Руху Опору в Україні пройшло кілька ключових етапів, кожен з яких відображав політичні та ідеологічні реалії свого часу.

Перший етап (кінець 1940-х – 1950-ті роки) характеризується поодинокими публікаціями з обмеженим аналітичним потенціалом. У цей час історіографія формувалася під жорстким контролем цензури. Початкові спроби осмислення руху Опору мали радше бібліографічний або пропагандистський характер. Показовими є оглядові публікації Л. Новиченка, які слугували радше політичними заявами, ніж науковими дослідженнями.

Другий етап (1960–1980-ті роки) – період активізації академічного інтересу до теми в межах радянської історичної науки. Зростає кількість дисертацій, монографій і статей, зокрема у «Українському історичному журналі». Водночас характер досліджень залишається ідеологізованим: радянські партизани трактуються як єдині легітимні представники Опору, тоді як діяльність українських націоналістів замовчується або дискредитується. Цьому сприяли фундаментальні узагальнюючі видання на кшталт «Історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу», «Украинская ССР в Великой Отечественной войне», праці Ковпака, Федорова, Красюка, Ковальської, Марушкіна, Белоусова та інших.

Третій етап (1990-ті – початок 2000-х) пов'язаний із крахом СРСР і розпадом однопартійної історіографічної системи. У цей час з'являються перші спроби неупередженого аналізу, а також розширення джерельної бази

за рахунок відкриття архівів. Публікуються праці В. Кента, Ю. Шаповала, І. Патриляка, які вивчають рух Опору з нових методологічних позицій.

Четвертий, сучасний етап (від середини 2000-х років до сьогодні) характеризується інтенсивним зростанням академічного інтересу, розширенням тематики досліджень, появою міждисциплінарних підходів. У фокусі опиняються питання історичної пам'яті, гендерного виміру Опору, локальних ініціатив, порівняльних аспектів з європейськими рухами. З'являються збірники архівних документів, працюють над темою молоді дослідники, розвивається цифрова гуманітаристика. Водночас у публічному просторі точиться боротьба за інтерпретації, що знову підкреслює ідеологічне навантаження історичного знання.

2. Ключові ідеологічні та політичні фактори, які впливали на інтерпретацію Руху Опору в радянській, пострадянській та сучасній українській історіографії

Ідеологія відігравала ключову роль у формуванні трактувань Руху Опору упродовж усього ХХ століття. У радянській історіографії тема Опору була цілковито підпорядкована потребам пропаганди та легітимації ролі Комуністичної партії. Згідно з офіційною доктриною, партизанський рух в Україні був виключно радянським, централізованим і підпорядкованим військово-політичному керівництву СРСР. Будь-які прояви альтернативного Опору, зокрема діяльність ОУН чи УПА, розглядалися виключно як зрадницькі або «фашистські», а їх представники — як колаборанти. Подібна позиція домінувала в працях Белоусова, Красюка, Іванова, Каревського, Мусаєва, що активно відстоювали офіційну версію «єдиного фронту боротьби» під егідою КПРС.

У пострадянський період відбулася часткова деструкція радянських парадигм. Проте ідеологічні впливи зберігалися — зокрема в академічному середовищі, де з різною інтенсивністю зберігалися сталінські наративи. Публікації 1990-х років, як-от праці Гриневича, Капаса, Русначенка, свідчать про боротьбу нових підходів із залишками радянської традиції. Політична

кон'юнктура (особливо у періоди відлиги чи, навпаки, посилення впливу проросійських сил) значною мірою визначала, які версії минулого потрапляли в академічний і освітній обіг.

3. Аналіз поглядів різних історіографічних шкіл на діяльність українських націоналістичних організацій (ОУН, УПА) та радянських партизанських загонів в українському русі Опору

Історіографічна оцінка діяльності українських націоналістичних формувань (ОУН, УПА) та радянських партизанських загонів значною мірою залежала від ідеологічної орієнтації конкретної школи історіописання.

Радянська історіографія однозначно визнавала лише радянські партизанські сили як легітимних учасників боротьби з фашизмом. Їх діяльність висвітлювалася через призму масового героїзму, тісної координації з Червоною армією та провідної ролі Компартії. Це чітко простежується в працях Ковпака, Федорова, Ковальської, Мазила, Слинька, які акцентували увагу на дисциплінованості та централізованості радянських з'єднань.

Водночас ОУН і УПА у радянській традиції описувалися виключно як «колаборанти», «фашистські посіпаки» або «буржуазні націоналісти». Такий підхід був репрезентований у працях Іванова, Белоусова, Марушкіна, Красюка, Юденкова — дослідників, які ототожнювали антирадянську боротьбу з антиісторичною ідеологією.

Західна історіографія ще з 1950-х років пропонувала альтернативний підхід, розглядаючи діяльність УПА як один із проявів антинацистського і антибільшовицького спротиву. У публікаціях західноукраїнських емігрантських істориків (зокрема в працях, що цитуються в сучасних оглядах — Косик, Субтельний, а також у працях авторів, згаданих у вашому списку, як-от Потульницький) з'являється концепція «двобічного Опору», що трактує українських націоналістів не як зрадників, а як самостійних суб'єктів боротьби за незалежність.

У пострадянській і сучасній українській історіографії все частіше робиться спроба дати збалансовану оцінку обом формам Опору. Наприклад, у

працях І. Патриляка, О. Лисенка, Ю. Шаповала, А. Капаса аналізується специфіка подвійної боротьби УПА проти нацистського та радянського режимів. При цьому радянський партизанський рух оцінюється не лише як героїчний, але й як інструмент радянської влади для відновлення контролю над територією. Такий підхід дозволяє подивитися на історію Опору як на багатовимірне явище, позбавлене одномірних ідеологічних трактувань.

4. Вплив ідеологічних упереджень та політичної кон'юнктури на трактування історії Руху Опору в Україні

Упродовж усього періоду існування радянської історіографії трактування історії Руху Опору було детерміноване ідеологічною лінією Комуністичної партії. Історичні дослідження виконували функцію легітимації влади та формування позитивного образу радянського минулого. Ідеологічні упередження виявлялися в системному замовчуванні або викривленні інформації про націоналістичні форми спротиву, спрощенні складних процесів до схеми «радянські герої проти фашистських зрадників». Це чітко простежується у працях Красюка, Белоусова, Каревського, Мусаєва, де наявне пряме заперечення будь-якого вияву альтернативного опору окупаційним режимам.

У післявоєнні десятиліття (1940–1980-ті) ідеологічний контроль реалізовувався через інституційні механізми – від Інституту історії АН УРСР до редакційної політики «Українського історичного журналу». Партійна риторика визначала тематику, інтерпретації, акценти досліджень. Праці на зразок «Історії Великої Вітчизняної війни» і численні збірники мали не стільки наукову, скільки політичну функцію – конструювання колективної пам'яті в межах ідеологічного канону.

У пострадянський період політична кон'юнктура продовжувала впливати на історичну науку. Наприклад, у 1990-х роках, на тлі боротьби за політичну незалежність, зросла суспільна потреба у створенні національної історії, в якій героїзувалася діяльність УПА. У цей період ідеологічна риторика змінила орієнтацію, але не зникла повністю. Дослідження

Гриневича, Русначенка, Капася, Потульницького свідчать про те, що навіть спроби об'єктивного аналізу нерідко підпадали під тиск громадських очікувань або політичної доцільності.

5. Український Рух Опору 1941–1944 рр. має важливе місце у загальноєвропейському контексті антифашистського спротиву. На відміну від інших країн, де Опір був більш централізованим, в Україні він існував у вигляді паралельних структур – радянських і націоналістичних. Така особливість вказує на унікальність українського досвіду боротьби за свободу в умовах подвійної окупації та протистояння двом тоталітарним режимам. Сьогоднішнє суспільство дедалі більше усвідомлює значення цієї спадщини для формування національної ідентичності.

6. Сучасні дослідження демонструють широкий спектр напрямів – від джерелознавчих і регіональних розвідок до культурологічного осмислення історичної пам'яті. Зростає інтерес до теми з боку молодих науковців, використовуються міждисциплінарні підходи. Перспективними залишаються вивчення повсякденного життя в умовах спротиву, роль жінок у партизанському русі, а також порівняльні дослідження з іншими національними рухами Опору в Європі.

У сучасному українському контексті ідеологічні впливи залишаються потужним чинником, особливо в умовах триваючої війни з Росією. Рух Опору часто подається в дискурсі героїзації, а діяльність радянських партизанів – у контроверсійному світлі. Попри намагання академічної спільноти утримати баланс, політичні ініціативи, пов'язані з декомунізацією, перейменуваннями, пам'ятниками та меморіальною політикою, впливають на те, як інтерпретується минуле. Це змушує сучасну історіографію балансувати між академічною неупередженістю та соціальним запитом на «національну» версію історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Автомонов П. Ф. Взаємодія партизанів з десантними і передовими частинами Радянської Армії в середньому Придніпров'ї / П. Ф. Автомонов // Укр. іст. журн. – 1967. – № 5. – С. 77–86.
2. Азяський Н. Историография партизанского движения. – Москва, 1991. 236 с.
3. АН СССР. История Второй Мировой войны 1939–1945. – Москва: Воениздат, 1970–1982
4. Бабій М. Л. Парти́йне керівництво антифашистською боротьбою на Вінниччині / М. Л. Бабій // Укр. іст. журн. – 1964. – № 3. – С. 41–49.
5. Белоусов М. М. Фальсифікація боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників в буржуазній літературі / М. М. Белоусов, В. І. Клоков // Укр. іст. журн. 1959. № 1. С. 136–142.
6. Бычков Л. Н. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны, 1941-1945 : (Краткий очерк) / Бычков Л. Н. - Москва : Мысль, - 1965. - 454 с.
7. Білоусов М.М., Клоков В.І. Фальсифікація боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників у буржуазній літературі. // Український історичний журнал. – 1959. – №1. – С. 136–143
8. Білоус О. Створення і діяльність радянських партизанських формувань України на початковому етапі німецько-радянської війни // Військово-історичний меридіан. – 2016. – №14. – С. 56–74
9. Борьба трудящихся западных областей УРСР проти фашистских загарбников у роки Великої вітчизняної війни радянського Союзу. – К.: Наукова Думка, 1984. – 237 с.
10. Вершигора П. П. Люди з чистою совістю. – Київ: Молодь,- 1947. 145 с.
11. Вронська Т. В. Наукове дослідження радянського руху Опору в Україні: джерелознавчі й історіографічні аспекти // Наука. Релігія. Суспільство, 2011. №1. – С. 224–225) (file-ay_2011_1_23.pdf).

- 12.. Головка М. Л. Погляди зарубіжної історіографії та публіцистики на радянський та націоналістичний рух Опору на українських землях періоду Другої світової війни / Микола Леонтійович Головка // Вісник Черкаського університету. — 2011. — Вип. 202. — Ч. 1. — С. 49–58.
13. Дзьобак В. В. Сучасна російська суспільно-політична думка про діяльність УПА під час радянсько-німецької війни / В.В. Дзьобак // Сторінки воєнної історії України. — 2005. — Вип. 9. — Част. 1. — С. 43–51.
14. Гриневич Л. В. Історична наука в УРСР: Ідеологізація та фальсифікації. — Київ, 1991. - 345 с.
15. Горобець Г. Т. Партийное подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны (1841 — 1944 гг.) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук : 07.00.01 / Григорий Трофимович Горобец. — Москва, 1969. — 429 с.
17. Давиденко В. А. «Українська Повстанча Армія»: шлях ганьби і злочинів. К.: Знання, 1989. 47 с.
18. Данилюк М., Сафонова Є., Черченко А. Огляд дисертацій з історії підпільного руху в Україні. — 1958. — С. 109–110
19. Дейнека Н. В. Боротьба підпільників і партизан південно-західної України і Молдавії проти румунського окупаційного режиму (1941–1944 рр.) : дис... кандидата іст. наук : 07.00.02 / Наталя Володимирівна Дейнека. — Одеса, 2007. — 240 с.
20. Денисенко Г. Символіка героїзму: радянська меморіалізація 1950–1980-х рр. — Харків: ХНУ, 2010
21. Замлинський В. О. Українська радянська історіографія про партизанський рух на Україні в роки Великої Української війни / В.О. Замлинський // Український історичний журнал. — 1971. — № 1. — С. 129–134.
22. Зотов Н. И. Партийное подполье и партизанское движение на Одессине в годы Великой Отечественной войны (1941 — 1944 гг.) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук : 07.00.01. К., 1967. — 247 с.

23. Замлинський В.О. Українська радянська історіографія про партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни // Український історичний журнал. – 1971. – № 1. – С. 129–134.
24. Золотарьов В., Бажан О. Реабілітація репресованих співробітників НКВС СРСР: важкий пошук істини // Краєзнавство. – 2014. – № 2. – С. 155 – 165.
25. Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945. – У 6 т. – Москва: Воєнвидав, - 1960–1965.
26. Иванов А.Г. Разоблачение буржуазной фальсификации советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны, роли КПСС в его организации и развитии / А.Г. Иванов // Научные труды Кубан. ун-та. Вып. 50. – Краснодар, 1972. – С. 11-24.
27. Ільюшин І. “Феномен ОУН і УПА” в сучасній історіографії та українській суспільній свідомості / І. Ільюшин, О. Ільюшина // Університет. — 2009. — № 6. — С. 47–52.
28. Єгоров В. Ф. Про перехід військовослужбовців 1-ї Словацької запасної дивізії на бік одеських партизанів у 1944 р. / В. Ф. Єгоров, П. О. Кундаров // Укр. іст. журн. – 1965. – № 5. – С. 119–12
29. Капась І. А. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941–1953 рр.) – Київ: К.І.С., 2016. – 208 с. academia.edu
30. Каревский А.Ф. Борьба советского народа в тылу фашистских оккупантов в годы Великой Отечественной войны. Историография проблемы / Каревский А.Ф. – М. : Московский государственный историкоархивный институт, 1982. – 108 с.
31. Кентій А. В., Лозицький В. С., Слободянюк М. А. Радянський рух Опору на окупованій території України. – К., 2010. – С. 45–47.
32. Кентій А., Лозицький В. Радянський рух Опору на окупованій території України. – Київ : ІПіЕНД, 2011. - 233 с.
33. Кентій А., Папакін Г. Стратегія «двофронтової» боротьби ОУН-УПА у 1941–1944 рр.: мовою документів, очима історика // Україна у Другій

- світовій війні: уроки історії та сучасність. Матер. міжнарод. наукової конференції. – Київ, 1995. – С. 163–169
34. Киричук Ю. Історіографія Української повстанської армії / Ю. Киричук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. — Дрогобич, 2002. — С. 90–99.
35. Клоков В. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / В. Клоков, І. Кулик, І. Слинько. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 219 с.
36. Коваль М.В. Проблематика Великої Вітчизняної і Другої світової воєн // Український історичний журнал. – 1986. – № 7. – С. 69–79.
37. Коваль М. В. У горнилі війни. Співдружність українського народу з братніми народами СРСР у роки Великої Вітчизняної війни 1941– 1945 рр. / М. В. Коваль. – К.: Наук. думка, 1970. – 155 с.;
38. Коваль М. В. Україна Другій Світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення / М. В. Коваль. – К.: Вища школа, 1994. – 58 с.;
39. Коваль М. В. Україна: 1939–1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. В. Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – 194
40. Ковальська О. М. Джерелознавчі аспекти вивчення партизанського та підпільного руху в Україні 1941–1945 рр. – Донецьк: ДонНУ, 2012. URL: donnu.edu.ua
41. Ковальська Л. Проблеми періодизації історіографії радянського руху Опору в Україні (1941–1944 рр.) // Наука. Релігія. Суспільство. – 2011. – №4. – С. 42–45
42. Козлов Н.Д. Общественное сознание в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945 / Н.Д. Козлов. – СПб., 1995. – 140
43. Кондратюк К. Українське національне підпілля та збройні формування в 1941–1944 рр./ Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць. РОЗДІЛ IV. Рух Опору. 2012. С. 310-316. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153584178.pdf>

44. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Львів-Париж-Нью-Йорк: Наукове т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. – 658 с
45. Красюк А. И. Страницы героической летописи: (Вопросы историографии партизанского движения в годы Великой Отечественной войны) / А. И. Красюк. – Киев–Одесса: Вища школа, 1984. – 159 с.
46. Красюк О. Історіографія руху Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) // Мандрівець. – 2012. – №1. – С. 7–9
47. Курносов А. А. Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов: (Историография вопроса) / А. А. Курносов // История и историки. Историография истории СССР. Сб. ст. – М.: Наука, 1965. – С. 169–193.
48. Курносов А.А. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны в буржуазной историографии / А.А. Курносав, Е.С. Лагутин // История СССР. – 1960. – № 3. – С. 48-59
49. Кучер В.І. Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні, 1941–1944 / Володимир Іванович Кучер. — К.: Наук. думка, 1983. — 238 с.
50. Кучер В. І. Україна у Другій світовій війні: історіографія проблеми / Володимир Іванович Кучер // Наукові записки. - 2005. - Вип. 28. - С. 204–227.
51. Лисенко О. Є. Тематика Другої світової війни на сторінках «Українського історичного журналу»: історіографічна ретроспектива на суспільнополітичному тлі / Олександр Євгенович Лисенко // Український історичний журнал. — 2007. — № 6. — С. 119–142. 4
52. Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3–15. 12.
53. Лисенко О. Є. Україна у Другій світовій війні: історія і пам'ять. – Київ: Наук. думка, 2010. URL: resource.history.org.ua).

54. Лисенко О. Є. Джерела з історії руху Опору в Україні: проблеми репрезентації // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С. 45–58. URL6 resource.history.org.ua.
55. Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни в сучасній Україні: основні напрями і проблеми наукового пошуку / О. Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України. — 2005. — Вип. 9. — Част. 1. — С. 90–98.
56. Логунова Т.А. Советская историография партийного подполья и партизанского движения в годы Великой Отечественной войны / Т.А. Логунова // Очерки по историографии советского общества : сб. ст. – М., 1967. – С. 14-21.
57. Логунова Т. А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск. 1941–1945. Москва: МГУ, 1985. 128 с.
58. Лозицький В. С. Партизанський рух 1941–1944 рр. в Україні. – Київ: Наукова думка, 2005. 256 с.
59. Мазило В. М. Боротьба Комуністичної партії України за створення партизанських загонів і підпілля на початку війни / В. М. Мазило // Укр. іст. журн. – 1962. – № 3. – С. 32–39
60. Марушкин Б.И. Великая Отечественная война в антимарксистской историографии / Б.И. Марушкин // Критика буржуазной историографии советского общества. – М., 1972. – С. 21-30.
61. Марущенко О. Основні тенденції сучасної української історіографії Другої світової війни / О. Марущенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / [Айсфельд А., Ветров І., Вінцковський Т. та ін. ; Інститут історії України НАН України]. — К.: Наукова думка, 2010. — Кн. 1. — С. 83 — 142.
62. Марущенко О. В. Сучасна українська історіографія участі українців у збройних формуваннях воюючих сторін в роки Другої світової війни / О. В. Марущенко // Сторінки воєнної історії України. — 2002. — Вип. 6. — С. 54–62.

63. Мицик Л.М. Сучасна англо–американська історична література про партизанський рух на Україні (1941–1945). // Український історичний журнал. – 1990. – № 5. – С. 72–82
64. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни / За ред. В.Д. Конашевича. – К.: Пошуково-вид. агентство "Книга Пам'яті України", 1996. – 568 с.
65. Мусаев А.Г. Партийное руководство всенародной борьбой в тылу врага на временно оккупированной территории Северо-Запада РСФСР в годы Великой Отечественной войны: Историографический обзор / А.Г. Мусаев // Исторический опыт партийной работы в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945). – Петрозаводск, 1990. – С. 10-18.
66. Нариси історії Львівської обласної партійної організації. Видання друге. – Львів: Каменяр, 1969. – 442 с.
67. Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації / Керівник авт. кол. Нечай С.П. – Львів.: Каменяр, 1980. – 288 с.
68. Наумов М. Г. Про деякі недоліки у висвітленні історії партизанського руху / М. Г. Наумов // Укр. іст. журн. – 1957. – № 2. – С. 149–154.
69. Нем'ятий В.М. Вірність: З історії боротьби трудящих Миколаївської області проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни / Василь Миколайович Нем'ятий. – Одеса: Маяк, 1973. – 204 с.
- 70.. Нем'ятий В. М. Дослідження історії Української РСР періоду Великої Української війни / В. М. Нем'ятий // Український історичний журнал. —
71. 1976. — № 8. — С. 32–44.
72. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / [упоряд. Л.І. Бутич (кер.) та ін. ; Ін-т іст. партії ЦК КПУ; Архівне управління при Раді Міністрів УРСР]. – К.: Держполітвидав, 1963. – 488 с
73. Новий довідник: Історія України. – К.: ТОВ "Казка", 2005. – 736 с Горбуров Є. Г. Рух Опору і націоналістичне підпілля... – К., 2003. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horburov_Yevhen/Rukh_oporu_i_natsionalistych

[ne_pidpillia_na_Pivdni_Ukrainy_ta_v_Krymu_v_period_okupatsii_1941-1944](#)
[_r](#)

- 74.Новиченко Л. «Історичний» маскарад українсько-німецького націоналізму. Про реакційну романтику минулого/ К.: Укрполітвидав, 1946. 30 с.
- 75.Очерки советской военной историографии / [авт.: Бабин А. И., Быстров В. Е ... - Москва : Воениздат, 1974. – 413 с.
- 76.Очерки по историографии советского общества / [ред. кол.: М. Е. Найденов (отв. ред.) и др.]. — Москва: Изд-во МГУ, 1967. — 318 с
77. Патриляк І. Війна в тилу ворога очима партизанських командирів. – Київ: Україна, 2012.233 с.
- 78.Партизанський рух в Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – Київ: Політвидав України,- 1965.
- 79.Плохій С. М. Якої історії потребує сучасна Україна / С. М. Плохій // Укр. іст. журн. – 2013. – № 3. – С. 4–12.
- 80.Потульницький В. А. Українська та світова історична наука: Рефлексії на межі століть / В. А. Потульницький // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С. 3–20; № 2. – С. 27–47; № 3. – С. 22–44; № 4. – С. 20–37
- 81.Примаченко Я. Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА / Яна Примаченко. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — 182 с.
- 82.Романко І. Газетна періодика як джерело з історії руху Опору в Західній Україні // Український історичний журнал. 2013. №6. С. 122–132. URL: dspace.nbuv.gov.ua
- 83.Русначенко А. Народ збурений: (Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках). – Київ, 2002. – С. 3–5
84. Рух опору і націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму в період окупації 1941–1944 рр., 2022. – С. 158
- 85.Рясна С. Радянська джерельна політика: доступ і обмеження // Східноєвропейський історичний вісник. – 2020. – №14. – С. 132–139.

86. Самсонов А. М. К изучению истории борьбы советских людей на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории СССР / А. М. Самсонов, А. А. Курносков // Вопросы истории. — 1964. — № 12. — С. 104–111.
87. Світлична Н. Історія України: Навч. посібник. — Київ, 2002. — С. 202.
88. Серeda О. О. Радянська історіографія Другої світової війни: між міфом і пропагандою // Український історичний журнал. — 2014. — №2. — С. 85–97.
89. Слинько І. І. Бойовий партизанський рейд під Київ (1943 р.) / І. І. Слинько // Укр. іст. журн. — 1958. — № 4. — С. 52–63.
90. Слободянюк М. А. С48 Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми [Текст] : монографія / М. А. Слободянюк; Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. — Дніпро: Герда, 2017. — 460 с.
91. Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми [Текст] : монографія / М. А. Слободянюк; Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. — Дніпро: Герда, 2017. — 460 с.
92. Слободянюк М. А. Радянське антифашистське підпілля. — Умань : СЦДК, 2020
- 93.. Соболев П. Історіографія підпільно-партизанського руху на території Миколаївщини в роки Великої Української війни (1941–1944 рр.) / П. Соболев // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. — К., 2004. — Вип. 26. — С. 68 — 84
94. Старка В. Рух Опору на території Східної Галичини в роки Другої Світової війни: вибрані проблеми історіографії / Збірник наукових праць. Україна–Європа–Світ. С. 296-306. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/26596/1/Starka.pdf>
95. Стецкевич В. В. Україна в початковий період війни: (Історіографія проблеми в контексті сучасного розвитку історичної науки) / Віталій Вікторович Стецкевич. — Дніпропетровськ: ДДУ, 1992. — 110 с.

96. Стецкевич В. В. Воєнно-мобілізаційна кампанія в Україні в перший період Великої Української війни: історіографія проблеми в контексті часу 40–90-х років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : 07.00.06 / Віталій Вікторович Стецкевич. — Дніпропетровськ, 1996. — 31 с.
97. Стецкевич В. В. Воєнно-мобілізаційна кампанія в Україні у перший період війни (червень 1941 – липень 1942 р.): історіографія проблеми: монографія / Віталій Вікторович Стецкевич. — Кривий Ріг: Вид. центр КТУ, 2009. — 367 с.
98. Стецкевич В. В. Воєнна історіографія України / Віталій Вікторович Стецкевич // Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. — К.: Пошукововидавниче агентство “Книга Пам'яті України”, 2000. — С. 631–662.
99. Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. К.: Либідь, 1991. 512 с.
100. Слинько І. І. Бойовий партизанський рейд під Київ (1943 р.) / І. І. Слинько // Укр. іст. журн. – 1958. – № 4. – С. 52–63.; Слинько І. І. Єдність і дружба народів СРСР у Великій Вітчизняній війні / І. І. Слинько. – К., 1954. – 61 с.
101. Слинько І. І. Джерела сили партизанського руху / І. І. Слинько // Укр. іст. журн. – 1962. – № 3. – С. 40–47.
102. Стародубець Г. М. Генеза українського повстанського запілля (друга пол. 1943–поч. 1946 років) / Г. М. Стародубець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 464 с.
103. Супруненко М. Рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.). – Київ: Наукова думка, 2010. 345 с.
104. Супруненко Н. И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.). – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с
105. Тронько П., Войналович В. Монументальна пропаганда в Україні: 1917–1990 рр. – Київ: Наукова думка, 2003).

106. Тронько П. Т. З історії боротьби комсомольського підпілля України проти гітлерівських загарбників у роки Великої Української війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01/ Петро Тимофійович Тронько. — Москва, 1950. — 20 с.
107. Турба М. М. Досвід та особливості партизанських дій у Криму 1941–1944 рр.: соціально-політичний аспект : дис. ... кандидата політ. наук : 23.00.02 / Микола Миколайович Турба. — Одеса, 1998. — 154 с.
108. Україна в Другій світовій війні у документах [Текст] : зб. нім. архів. матеріалів / зібрав і впоряд. Володимир Косик ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. - Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997 . Т. 1 : 1941-1942. - 1997. - 382 с.
109. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керування ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид / Автор-упорядник: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький, та ін. Редкол.: В.А. Смолей та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.
110. Федоров О. Ф. Підпільний обком діє. – Київ: Політвидав, 1959; Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат. – Київ: Політвидав, 1969. 382 с
111. Шанковський Л. Українська Повстанська Армія. В кн.: Історія українського війська. Збройні сили сучасної доби за роки 1914–1953. – Львів: Видавництво “Світ”, 1996. – С. 482–695.
112. Шаповал Ю. Друга світова війна: викладання, дослідження, маніпулювання / Ю. Шаповал // Дзеркало тижня. – 2013. – 26 квітня.; Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.) / Ю. Шаповал. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 240 с.
113. Шаповал Ю. Українська Друга світова / Ю. Шаповал // Дзеркало тижня. – 2005. – 23 квітня. Ющенко М. Д. Агітація і пропаганда комуністів України в умовах німецько-фашистської окупації / М. Д. Ющенко. – К.: КДУ, 1962. – 175 с.

114. Щур Ю. Український визвольний рух на Наддніпрянщині у 1920–1955 роках: історіографія проблеми / Юрій Щур // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2009. — Вип. XXVII. — С. 366–374.
115. Юденков А.Ф. Против фальсификации буржуазными авторами народной борьбы на оккупированной советской территории / А.Ф. Юденков // Шли на битву Партизаны : сб. мат. научн. конф. — Брянск, 1972. — С. 10-16.
116. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T.1. — wrzesień 1939 — czerwiec 1941. — Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1970. — 584 s.
117. Chiari B. Alltag hinter der Front. Besatzung. Kollaboration und Widerstand in Weißrußland. 1941–1944. — Düsseldorf, 1998. — S. 103, 237.
118. Gerlach C. Kalkulierte Morde: die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944. — Hamburg, 1999. — S. Heer H. Tote Zonen: Die deutsche Wehrmacht an der Ostfront. — Hamburg, 1999. — S. 287 – 309.

Резюме

Дипломна робота на тему «Рух Опору в Україні у 1941–1944 рр. як історіографічна проблема» присвячена аналізу історіографічного осмислення українського Руху Опору в період Другої світової війни. У роботі розглянуто еволюцію наукових підходів до цієї теми в радянській, пострадянській та сучасній українській історичній науці. Проаналізовано джерельну базу, методологічні засади досліджень, основні напрямки та досягнення історіографії, а також виявлено існуючі суперечності та прогалини.

Увага приділена вивченню діяльності ОУН, УПА, а також радянського, польського, єврейського та цивільного рухів опору. Особливе місце займає критичне осмислення радянських інтерпретацій і стереотипів, що формували уявлення про Рух Опору протягом десятиліть. Окреслені перспективні напрямки подальших досліджень, зокрема через призму історичної антропології та психології.

Робота має наукову і суспільну значущість, оскільки сприяє об'єктивному переосмисленню складних сторінок національної історії, відновленню історичної правди, формуванню патріотизму та національної свідомості.

Summary

The bachelor's thesis titled "The Resistance Movement in Ukraine in 1941–1944 as a Historiographical Problem" is devoted to analyzing the historiographical interpretation of the Ukrainian Resistance Movement during World War II. The study examines the evolution of scholarly approaches to this topic within Soviet, post-Soviet, and contemporary Ukrainian historical scholarship. It analyzes the source base, methodological foundations of research, main directions, and achievements of historiography, as well as identifying existing contradictions and gaps.

Special attention is paid to the activities of the OUN, UPA, as well as Soviet, Polish, Jewish, and civilian resistance movements. A key focus is the critical reassessment of Soviet interpretations and stereotypes that shaped the perception of the Resistance Movement for decades. Outlined are promising directions for future research, particularly through the lens of historical anthropology and psychology.

The thesis is of both scientific and social significance, as it contributes to the objective rethinking of complex aspects of national history, the restoration of historical truth, and the strengthening of patriotism and national consciousness.